

szombat

GLOBALIZÁCIÓ STOP?

Tallián Miklós
Tamás Gáspár Miklós
Szalai Miklós

Ki képviselje a zsidókat?

Ágoston Vilmos Wass Albertről

Leibowitz-vita: Gábor György, Harmai Gábor

Interjú Nyerges Andrással

Veszi a lapot?

Tudunk egyszerűbb, olcsóbb megoldást:

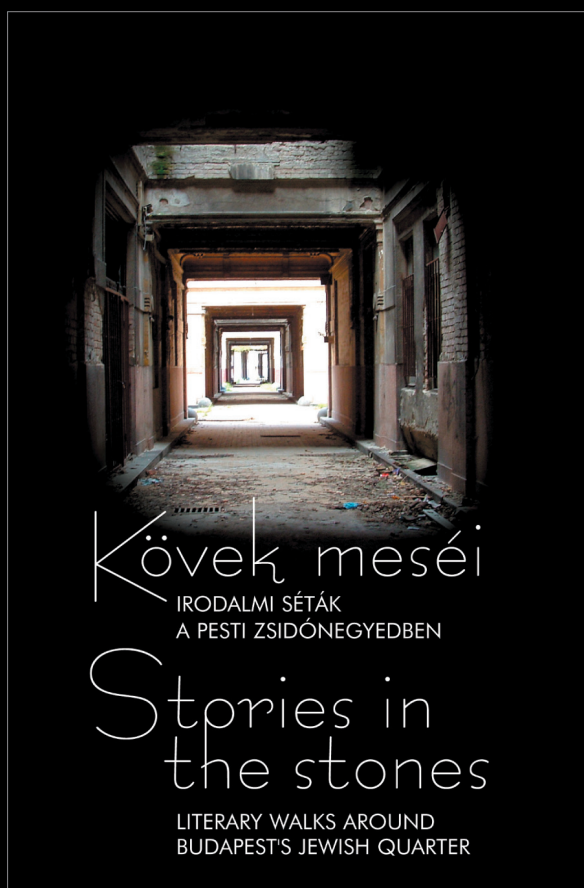
Előfizethet csekken, vagy banki átutalással a 11709002-20066703-as OTP számlaszámra.

Az éves előfizetés díja 4250 forint.

Előfizetőink több mint 15%-kal olcsóbban jutnak a **Szombat**hoz, mint azok, akik havonta vásárolják meg a lap számait. Mindazok, akik a fenti összegnél többet utalnak át, elősegítik a **Szombat** működését. Lehetőség teszik, hogy lapunk olyan olvasótsaikkhoz is eljuthasson, akiknek anyagi lehetőségeik nem engedik meg, hogy rendszeresen olvashassák a **Szombatot**. 2008-as tervünk, hogy olyan magyarországi könyvtárakba is eljuttassuk ingyenesen a lapot, amelyek nem tudják állományukat bővíteni. Így szélesebb körben válhat ismertté és természetessé a zsidóság gondolkodása, s ezáltal **oldódhatnak az előítéletek**.

Legyen Ön is a zsidó kultúra támogatója, legyen Ön is Előfizetőnk!

Csekket, vagy további információt kérhet délutánonként a 311-6665-ös, vagy 302 0744-es telefonszámokon.

A MaZsiKE könyvheti kiadványa

Kétnyelvű (magyar-angol) kiadványunkban neves kortárs írók képzeletbeli sétára invitálják az olvasót: bemutatják a magyarországi zsidóság nagy korszakának kulturális atmoszféráját őrző, klasszicista, romantikus, eklektikus és szecessziós épületeit. Feltárják a több évszázad során kialakult, szinte háborítatlanul megmaradt, emberléptékű utcákat, a rejtett belső kerteket, s elmesélik azokat a boldog vagy szomorú történeteket, melyeknek tanúi voltak egykoron. Az elbeszéléseket helytörténeti ismertető, archív és mai fotók gazdag gyűjteménye színesíti.

SÉTÁNK VEZETŐI:

Benedek István Gábor, Deutsch Gábor, Lábass Endre, Lugosi Viktória, Németh Gábor, Sárközi Máttyás, Szántó T. Gábor, Szegő Dóri, Zeke Gyula

FORDÍTOTTÁK:

Szőnyi Andrea,
David Robert Evans

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület 2008., Budapest.
162 oldal, 1400 Ft.
ISBN 978-963-06-4725-0

Kapható a jobb könyvesboltokban,
vagy kedvezményesen megrendelhető
a 311-6665-ös telefonszámon
(munkanapokon a délutáni órákban),
illetve a maziike@gmail.com email címen

szombat

2008. nyár
5768. évfolyam – szivár

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár János-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)
Fritz Éva (pénzügyek)
Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Peremiczky Szilvia,
Szegő Péter, Vári György,
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarországi
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

Terjeszti a LAPKER Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2008. május 22-én.

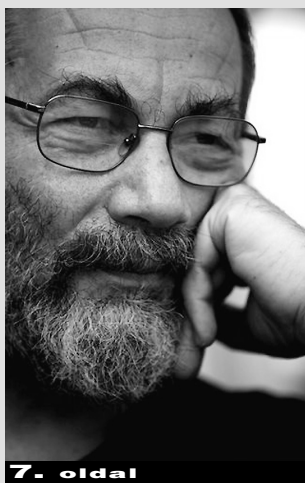
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Grafika Press Nyomdaipari Rt.

7. oldal

27. oldal

29. oldal

33. oldal

ÁLLÁSPONT

- 4 Tallián Miklós
Már megint a zsidók jártak jól?

GLOBALIZÁCIÓ/ANTIGLOBALIZÁCIÓ

- 5 Szalai Miklós
Az antiglobalizációs mozgalom – irányzatok, programok, utópiák
- 7 „A hanyatlás folytatódni fog”
Tamás Gáspár Miklóssal beszélget
Tallián Miklós

- 11 Antiglobalizációs mozgalmak
Budapesten (Szegő Péter)

HAZAI DOLGAINK

- 12 Ágoston Vilmos
Az Újkor szobra
- 14 Ki képviselje a zsidókat?
(Sz. P. – jég)

LEIBOWITZ-VITA

- 18 Gábor György
Vallásközi monológ
- 20 Harmai Gábor
A nép, amely a szövetségeket és az ígéreteket kapta

KULTÚRA

- 22 Modern zsidó költők III.
Mojse-Lejb Halpern versei
- 23 Dányi Dániel
Dolcevatta, Kislelkem
- 24 Debora Vogel
Értekezés az életről
- 27 „Ilyen időket éltünk...”
Nyerges Andrással beszélget Várnai Pál
- 29 Konkoly Ágnes
„Ellopott idő”
Ámos Imre művészete
- 32 Yona Wallach
Fekete Kéz
- 33 Fitna, avagy a védett
kisebbségekről (Szekér Gitta)

TALLIÁN MIKLÓS

Már megint a zsidók jártak jól?

Persze. Meg mindenki más, aki felismerte, hogy a globalizáció legalább akkora lehetőség, mint amekkora kihívás, és rájött, mi az az anyagi vagy szellemi jószág, amivel versenyezősen tud megjeleni a világpiacra. Kína, India, kisebb és nagyobb ázsiai tigrisek.

És Izrael. Ott rájöttek, hogy sosem fognak rizsexportból megélni, így felépítették a világ egyik leginnovatívabb, legkreatívabb gazdaságát. Ne legyenek kétségeink egyébként, hosszú távon Ázsia sem az olcsó munkaerő eladásából tervez megélni, ott is hatalmas erővel dolgoznak az önálló eredmények előállításán és ipari felhasználásán. A gumikutya-összeszerelésben ugyanis viszonylag kevés a hozzáadott érték. A globalizált piacon pedig csak erre van szükség, semmi másra.

Mennyire teljesül a vevő kívánsága, ez a lényeg. Olcsó legyen? Megoldjuk. Legyen kiemelkedő minőségű? A szomszéd gyárban elintézzük azt is. Feleljen meg a mindenféle ideológiai alapon szerveződő fogyasztói egyesületek igényeinek? Természetesen. Legyen kóser? Nem probléma. Bármilyen egyéb igény, különleges óhaj van? Nincs lehetetlen kérés, itt az árlista is mellékelve.

Számít, hogy aki mindezt elkészíti, milyen nemzetiségű, milyen színű a bőre, milyen nemű, milyen nyelven beszél? Nem (kivéve, ha a vásárló pont egy specifikus csoport támogatását tűzi ki célul). A globalizált gazdaságban a diszkrimináció nem kifizetődő.

Annyira nem, hogy egyébként politikailag elég undorító államok is jól tud-

nak szerepelni. Ezt a tényt el lehet fogadni, de barátkozni, közösen könyvfesztiválozni vagy olimpiázni ettől még nem lesz kötelező.

A morgáson kívül más megtorlástól nem kell tartani, a függés még bőven kölcsönös. Kína (most a

legaktuálisabb példa), vagy épp Vietnam ugyanis nem áll meg a Nyugat nélkül. Még jó sokáig szükségük lesz a betelepülő, náluk gyártató cégek szaktudására, és az áruikat felvevő nyugati piacra.

Plusz: így legalább a szabad és jó élet egyik szükséges, de nem elégséges feltétele, a szabad gazdaság elkezdhet kialakulni.

Persze ez nem tetszik mindenkinek. Sokan vannak, akik elítélik a világpiacra belépő diktatúrákkal kereskedő Nyugatot – na nem azért, mert undorító, véres kezű rezsimekkel működik együtt, nem. Épp ellenkezőleg: épp azért, mert félnek, hogy a véres kezű diktatúrák letérnek az Egy Igaz Útról, és rájönnek, bizony, a kapitalizmusban jobb.

Sokan meg nem örülnek neki, hogy a szabad piac hatékonyabban old meg számos gondot, mint az általuk csodaszernek tartott ideológiák, és sértettségükben felvonulósdit játszanak, meg felgyújtanak néhány gyorséttermet. Kellemes kikapcsolódás. Kis túlzással, ők a globalizációhoz köthető legnagyobb veszélyforrások.

A fejlett világ úgynevezett jóléti államai is ugyanezt csinálják, csak kifinomultabban. Nem randalíroznak, de számos olyan ösztönző rendszert alkalmaznak, ami legalább rövid távon megvédi a versenytől azokat az előjogokat, amik mögött nincs valódi teljesítmény, valódi versenyelőny. Közben nagy szavakkal ecsetelik a szegények

megsegítésének szükségességét. Ez azonban nem tarthat sokáig.

Mostanra bebizonyosodott: a szegény országoknak az tesz jót, ha van stabil, működő gazdasági infrastruktúra, ha bekapcsolódhatnak a világ gazdaságba, miközben kiépítik saját iparukat, kereskedelmüket, jólétüket. A „jó szándékú” fejlett világ pedig nem tudja mindenféle, borzasztó hatékonysággal elpazarolt segélyakciókkal feltartóztatni ezt a folyamatot.

Pedig igazán sokat költenek erre. A szociálisan érzékeny nyugati fogyasztónak ugyanis olcsóbb havi pár dollár értékű alamizsnát odadobni a harmadik világba, mint szembesülni azzal, hogy párszázmillió szegény felemelkedése komoly hatással van az élelmiszer- és üzemanyagárakra. Egyelőre. Aztán majd megjelenik ugyanez a mosógép- és tamagocsi-piacon is.

Nem valami bonyolult összefüggések. Megértésük mégis rengeteg problémát okoz a művelt világban. Ilyenkor kerülnek elő – gondolkodás helyett – a klasszikus és az újabb sztereotípiák. Márpedig a pénzzel és a gazdasággal kapcsolatban két általános kép van. A régi: a nyereszkes zsidó. Az új: a mocskos multi, aki vagy amerikai, vagy legalábbis amerikai mintát követ. A kettő közt pedig nem túl nagy szellemi munkával lehet kapcsolatot teremteni: Amerikát a zsidók irányítják.

Kelet-Európa képzetlen nemzetiszocialistái ezt expliciten hirdetik is úton, útfélen. Nyugat-Európában más a helyzet, ott nem illik SS-felszerelésben ordibálni, hogy „Jordán-pozitív”, úgyhogy egész kis akadémiai iparág épült ki a politikailag korrekt zsidózás meghonosítására, mellékhatásként megnehezítve az Izrael problémáiról, kihívásairól való párbeszédet.

Mindennek pozitív hozadéka nincsen, kára viszont annál több. Nehezíti a tisztán látást, amire pedig nagy szükség volna. A globalizáció nem fog megállni sem a rohambilivel a fején ordibáló neonáci, sem a baloldali antikapitalista entellektüel kedvéért. Hiába tűnnek nagyon népszerűnek most ezek az áramlatok. Előbb-utóbb az úgynevezett népnek világos lesz: ha nem rájuk hallgatott volna, jól járt volna. Épp úgy, mint Izrael. Vagy Kína.

SZALAI MIKLÓS

Az antiglobalizációs mozgalom – irányzatok, programok, utópiák

Közismert tény, hogy az antiglobalizációs mozgalom korunk egyik rendkívül összetett, sokszínű jelensége. Politikai pártok, mozgalmak, civil szervezetek (ún. „non-governmental organizations”, NGO-k), egy-egy meghatározott probléma megoldása céljából kampányoló civil kezdeményezések tarka egyvelege, amelyet – mint a történelemben oly sok hasonló mozgalma esetében – inkább csak a közös *ellenfél* tart össze.

Az antiglobalizációs mozgalom esetében azonban azt sem olyan egyszerű meghatározunk, *mi ellen* irányul. Kézenfekvő a válasz, hogy a globalizáció ellen, azonban ez nem helytálló, hiszen a mozgalom jelentős része a gazdasági folyamatok globálissá válását önmagában szükségszerű, vagy akár pozitív folyamatnak is tartja... csak hogy más jelleget, irányt kíván adni ennek a folyamatnak. Már helytállóbb megközelítés lenne az ellenfél meghatározására a „neoliberalizmus” – de ez a leírás sem lenne teljesen pontos. A nagy nemzetközi pénzügyi intézmények – az IMF, a Világbank és a WTO ugyan nagyjából egésszéből a neoklasszikus-neoliberális közgazdaságtan receptjeit követve igyekeznek alakítani a világ gazdaság folyamatait, azonban a világ gazdaság több szempontból sem a neoliberalizmus elvi követelményeinek (minimális állam, a gazdasági tevékenység szilárd jogi keretei, az áruk, a munkaerő- és a tőke szabad mozgása) megfelelően működik.

Az antiglobalizációs mozgalom kritikájának célpontja tehát nem önmagában a globalizáció, hanem a neoliberális globalizációnak *az a formája*, amely a szovjet tömb összeomlása és a Harmadik Világ országaiban kialakult „adósságcsap-

da” létrejötte után az 1990-es években kibontakozott. A szovjet tömb összeomlásával a kapitalizmusnak nem maradt alternatívája a világon, a vezető tőkés országok pedig (a tőkés „centrum”) és az általuk uralt nemzetközi pénzügyi intézmények (a Világbank és az IMF) egy meghatározott gazdaságfejlesztési stratégiát (exportvezérelt növekedés, privatizáció, szigorú költségvetési fegyelem) kényszerítettek rá a modernizációs gondokkal küszködő perifériális és félperifériális társadalmak legtöbbszörére.

Ez az a történelmi szituáció, amelyben a globális kapitalizmus új típusú, az új helyzetre válaszokat kereső kritikái megszülettek. Ez magyarázza az antiglobalizációs mozgalom jelentős részének Izraellel és a zsidósággal kapcsolatos állásfoglalását is, a militáns (és néha antiszemitizmusba átszálló) anticionizmust is. Izrael ugyanis szerintük az 1989 után létrejött „új világrend” legfőbb haszonélvezőinek egyike. Mivel Izrael csak az Egyesült Államok támogatásával maradhat fenn az arab tengerben, ezért szükségképpen csak az „új világrend”, a globalizálódott kapitalizmus, az USA és a G-8 érdekeinek Közel-Keleti „helyőrsége” lehet. Az arabok viszont – függetlenül attól, hogy az arab nacionalizmus és a muzulmán fundamentalizmus az antiglobalizációs mozgalom baloldali ideológiájával összeegyeztethető – mindenképpen a globalizáció kárvallottjai, és – mivel vallási-erkölcsi alapot elutasítják a nyugati kapitalizmus fogyasztói életformáját, materialista életszemléletét – természetes szövetségesei annak az antiglobalizációs eszmiségnek, amely nem kis részben a hatvanas-hetvenes évekből amerikai újbaloldali és „ellenkultúra” fogyasztásellenes, „posztmateriális” ideológiájából nőtt ki.

A globalizáció talán legmérsékeltabb

kritikusai a „fair trade” (méltányos kereskedelem) hívei. A „fair trade” irányzat szerint nem az exportvezérelt növekedés és a privatizáció programjával van a baj önmagában, hanem a fejlett „Első Világ” protekcionizmusával, a világkereskedelemnek a gazdaságilag gyengébb országokat hátrányosan sújtó szabályozásával, amelynek következtében a harmadik világ országai számára a világpiacra való „nyitás” nem nyújt elég előnyt, fejlődési lehetőségeket. Mindezekelött a mezőgazdasági termékek azok, amelyeket a „fair trade” irányzat szerint méltányosabb árakon lehetne a világpiacon értékesíteni, és ez alapvetően megváltoztatná a globalizáció veszteségeinek jelenlegi helyzetét. De szükség van a munkaerőpiac megfelelő (méltányos munkavállalási feltételeket biztosító) szabályozására és a nemzetközi pénzügyi műveletek, a spekuláció valamiféle kontrolljára is. Magyarországon a Védegylet az, amely a legközelebb áll a „fair trade” eszmeköréhez.

Az antiglobalizációs mozgalomnak van szociáldemokrata irányzata is. A Blair által fémjelzett „harmadik út” koncepciója nem számítható ide: hiszen elfogadja a globalizációt és a nemzetgazdaságnak a globális versenyképesség követelményeire való igazítását próbálja összeegyeztetni a szociális érdekvédelem szempontjaival. Akadnak azonban olyan szociáldemokraták, akik szerint a szociáldemokrata jóléti vívmányok nem csak a már fejlett gazdaságok „luxusát” jelentik, hanem éppenséggel alkalmas fejlesztési stratégiák is lehetnek. A szociáldemokrata gazdaságpolitika legfontosabb eleme ugyanis szerintük a kollektív (össz nemzeti szintű) béralkuk intézményesítése. A Harmadik Világ közepesen fejlett gazdaságai rendszerint egy tradicionális és egy modern szektorra oszlanak. Amennyiben a szociáldemokrata politika általánossá tenné a kollektív béralkuk intézményét, azzal egyrészt meg-

szüntetné a legfejlettebb szektorokban dolgozó munkavállalók jelenlegi kiváltságait, és így tőke áramolna ezekbe a szektorokba, másrészt az átlag munkavállalók helyzetén javítva olyan belső piacot generálna, amely lehetővé tenné a nem exportvezérelt, hanem hazai piacokra támaszkodó növekedést is.

Az antiglobalizációs mozgalom legerősebb irányzatának talán a „globális keynesizmus”, vagyis a „demokratikus intézményekkel szabályozott világgazdaság” irányzatát nevezhetnénk. Ezt a koncepciót követi a – jelenleg brazil hadminisztereként működő, korábban az USA-ban tanító, magát „progresszív demokratának” definiáló – Roberto Unger, vagy az antiglobalista közszereplése, fellépései miatt már többször veszélybe került angol közgazdász, George Monbiot is, ez a lényege a Magyarországon talán legismertebb antiglobalizációs szervezet, az ATTAC programjának is. (Jóllehet az ATTAC-ot

sokszor összefüggésbe hozzák szélsőségesebb eszmékkel is, s magyarországi legismertebb vezetője, Tamás Gáspár Miklós magát marxistának is vallja.)

A neoklasszikus közgazdaságtan szerint a spekulatív tőke és a reálgazdaságban működő tőke között mindig automatikusan egyensúly van. A keynesianizmus szerint azonban ez már az egyes nemzetgazdaságokban sem így van, még kevésbé a világgazdaságban. A nemzetközi pénzvillágban a spekulatív tőke aránya veszélyesen túlteng a termelőtőkéhez képest, s ezen csak valamilyen, az emberiség egészét képviselő nemzetközi demokratikus intézményrendszer változtathatna. Az ATTAC által programja középpontjába állított Tobin-adó intézménye (a nemzetközi spekulációs pénzügyi műveletek jövedelmének megadóztatása és az elmaradott országok segítésére, a világszegénység enyhítésére fordítása) az első lépés lehetne ebben az irányban. De az irányzat természetesen más reformokat is javasol: a munkaerő szabadabb mozgását az egyes országok között, valamint a Harmadik Világ adósságállományának az elengedését.

Eszmei alapokkal szolgált ennek az irányzatnak Martha C. Nussbaum amerikai egalitárius liberális politikafilozófus és Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász koncepciója, amely úgy az emberi jogok, mint a „fejlődés” fogalmát újszerű módon, az emberi „életlehetőségek” (capabilities) fogalmát központba állítva kívánja definiálni.

Ettől a „balközép” főáramtól balra helyezkedik el az antiglobalizációs mozgalom marxista szárnya. Tisztán elvben

Le a globalizációval! – ezúttal szélsőbalos színekben, Budapesten

a marxizmus és az antiglobalizmus eszméi nem függenek össze: maga Karl Marx kora „globalizációs” jelenségeit pozitív történelmi fejleménynek tartotta, hiszen úgy vélte: a világpiac terjeszkedése és a nyugati tőkés országok imperIALIZMUSA az, ami az elmaradott országokban megteremti a kapitalizmus történelmi feltételeit, és a világszerte kialakuló kapitalizmus az, amely elvezethet majd a kommunizmushoz. Ma is vannak marxisták, akik szerint a kapitalizmus éppenséggel a kulturális és gazdasági haladás előmozdítója a világgazdaság periferiáján és félperiferiáján. A marxisták többsége azonban már a hatvanas-hetvenes években sem tudott ellenállni annak a „kísértésnek”, hogy a marxista propagandára kevésbé fogékony nyugati proletariátus helyett a Harmadik Világ forradalmi mozgalmiban lássa a szocialista társadalmi átalakulás lehetséges bázisát. Elméleti érvekkel pedig alátámasztották ezt a marxizmus egyik dinamikus fejlődő ágazatának, az ún. „függőségelméletnek” a teoretikusai, akik szerint a Harmadik Világ és a tőkés centrum gazdasági kapcsolatai

alapvetően egyenlőtlenek, s hátrányosan érintik az elmaradott országok felzárkózási esélyeit...

Nincs azonban egység a marxisták között sem abban a kérdésben, hogy mivel is kellene a jelenlegi tőkés világrendszert felváltani, és abban sem: hogyan kellene az antiglobalizációs mozgalom egészét a marxista célkitűzéseknek megnyerni. Vannak olyan marxisták, akik támadják a NGO-kat, és az antiglobalizációs mozgalom általános „vonalát”, mert az szerintük a világ burzsoáziájának (illetve a liberálisabb részének) kísérlete a globális kapitalizmus elleni tömegindulatok leszerelésére, és éppen ezért markáns osztálypolitikát, a mozgalom egészétől elkülönülő, határozottan politikai jellegű marxista szervezetek létrehozását sürgetik. A legtöbb marxista stratégiája azonban ugyanaz, ami a kommunistáké volt a harmincas években az antifasiszta népfrontokkal és az ötvenes-hatvanas évek nemzeti felszabadító mozgalmával kapcsolatban: a marxistáknak fel kell karolniuk a kapitalista világrendszer ellen irányuló valamennyi mozgalmat, kritikusan támogatniuk kell őket, illetve be kell épülniük azokba, s ennek során a maguk sajátosan marxista „arculatát” időnként még leplezniük is kell.

Mivel minden, az államot a nem-kapitalista fejlődés legfőbb eszközeként elgondoló kísérlet a XX. században brutális zsarnokságba torkollott, mi sem természetesebb, hogy a XX. század végén és a XXI. század elején a szélsőbaloldalon újraélednek az anarchizmus eszméi is – hol a maguk régi, dogmatikus alakjában, hol modernebb, rugalmasabb formában (ilyen például Murray Bookchin amerikai teoretikus „ökológiai anarchizmusa”). Az anarchisták koncepciói és jelszavai azért is kapnak jelentős helyet az antiglobalizációs mozgalmak fegyvertárában, mert a mozgalom lényegét tekintve *antipolitikus*: újszerű, a hagyományos politikai pártoknál vagy a szakszervezeteknél demokratikusabb és közvetlenebb kezdeményezésekre és mozgalmi formákra épül.

Minden eddig ismertetett irányzat egyetért egy kérdésben: a globalizációval (pontosabban a globalizáció jelenlegi formájával) a legfőbb baj az, hogy akadályozza a gazdasági fejlődést, a növekedést. Az utolsónak ismertetendő, és

jelenleg rendkívül jelentős irányzat: a zöld antiglobalizmus szerint viszont pontosan ez az előfeltevés hibás. A „zöld” antiglobalizmus érintkezik az antiglobalizmus egy másik ideológiai összetevőjével: a multikulturalizmussal is. A globalizáció nem csak az emberiség természeti környezetét, hanem kulturális sokszínűségét is lerombolja szerintük, amikor a nyugati, az önmagát állandóan bővítő termelés és fogyasztás eszményére épülő fejlődési modellt és kultúrát kényszeríti rá az Európán (és Észak-Amerikán) kívüli társadalmakra és kultúrákra is.

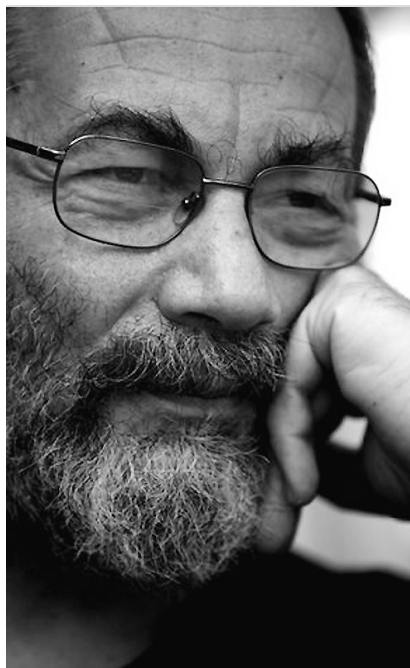
A mérsékelt zöldek csak a fenntartható, tehát az ökológiai szempontokat, szem előtt tartó fejlődés szószólói, s azt állítják: mivel a világgazdaságban szabadon mozgó tőkének szükségképpen nincs semmiféle „ökológiai lelkiismerete”, ezért a bioszféra megóvása a tőke megrendszabályozását követeli meg, esetleg valamiféle új, „ökológiai szocializmust”. A legradikálisabb zöldek (például a „First Earth” mozgalom) teljesen fel akarják számolni a globális ipari civilizációt, s felváltani azt kicsiny, helyi, a természettel összhangban élő kisközösségi kultúrákkal.

A legtöbb zöld teoretikus (például a korábban a Világbank közgazdászaként tevékenykedett, majd annak alkalmazásából a szervezettel való nézeteltérései miatt kilépett Hermann Daly) szerint ez így túlzás. A gazdasági-technikai haladás a maga egészében nem visszafordítható, de alapvető előfeltevéseit felül kell vizsgálnunk. A tőkés piacgazdaság és az általa megcélzott maximális növekedés a Föld erőforrásainak kimeríthetlenségére épül. A valóságban a Föld véges és nem pótolható energiaforrásokkal rendelkezik, s mivel semmiféle „reciklálás” nem termeli újra az elfogyasztott anyagokat, energiákat a maga egészében, ezért egész életformánkat s a gazdaság szabályozását a jövőben az erőforrások végeességére kell építenünk. Ennek megfelelően Daly szerint módosra korlátoznunk kell a vagyonok és a fogyasztás növekedését egyaránt...

Ehhez szükség van az emberiség globális léptékű konszenzusára, és valamiféle, az egész emberiségnek felelős, és reális hatalommal rendelkező nemzetközi demokratikus intézményrendszerre.

„A hanyatlás folytatódni fog”

**Tamás Gáspár Miklóssal
beszélget Tallián Miklós**

Fotó: Féner Tamás

*Tamás Gáspár Miklós (1948)
filozófus, publicista,
a hazai szellemi élet sajátos
alakja, aki hosszú ideig
az SZDSZ-ben politizált,
ám ideológia-politikai
útkeresése és a magyar
valóság változása
továbbblendítette ennél.
Újabban a magyar baloldali
rendszerkritika egyik kimagasló
képviselőjévé vált,
ezért is beszélgettünk vele
az úgynevezett
antiglobalizációs mozgalmak
krédójáról.*

– Mit ért Ön globalizáción?

– Erre nem válaszolok, megmondom, miért. Van a magyar kultúrának egy sajátossága, amely a skolasztikából eredő osztrák közoktatás következménye: túlsúlyt fektet a szótári definíciókra. Bárki, aki a filozófiából indul el, tudja, hogy reflexiók definíciókra van szükség.

Különb is, ilyesmiről úgy érdemes beszélni, hogy azt értjük rajta, amit szoktak, és beszélünk a jelenségről, nem pedig arról, hogy valamelyik szótár ezt esetlegesen miként definiálja.

A globalizáció részben mítosz. A kapitalizmus történetének érzékelhető ritmusa van. A XVIII. századtól kezdve így megy: előrehalad a szabadkereskedelem, és amikor az üzleti ciklus végén ez válsághoz vezet, akkor fékezni szoktak az államok. Van a szabadpiaci és a népjóléti berendezkedések egyfajta hullámverése.

Ez már többször lejátszódott, és ami ebben új, az az, amit Marx mint világpiacot írt le, ami az ő idején még absztrakció volt. Vagy utópia. Ma egyre inkább valósággá kezd válni. Egyik fő vonása, hogy a tőkejavak cirkulációja szinte teljesen szabaddá vált, és föl is gyorsult, technikai okokból, a valutaárfolyamok és egyéb visszatartó elemek jelentősége csökken.

– A valutaárfolyamok jelentősége is csökken? Biztosan?

– Igen. Nem pusztán kifizetések történnek, hanem a tőkejavak direkt cirkulálnak. Ugyanakkor a munkaerő cirkulációja nem szabad. Millió rendkívül erőteljes tényező gátolja, a természetiektől, demográfiaiaktól az idegenrendészetiéig.

A tőkék természetesen követik az olcsóbb munkabért és a csekély szervezettséget. A munkaerő pedig követné a magasabb béreket és a magasabb életszínvonalat.

– **Biztos?**

– Igen.

– **Hogyan magyarázza, hogy a munkaerő-piaci aktivitásban komoly különbségek mutatkoznak Európában és világszerte?**

– Ezt mondom. Követné a munkaerő a magasabb béreket, de akadályozzák.

– **Akkor sem követi, ha nem akadályozzák, az Európai Unión belül sem. A magyar és mondjuk a román munkaerő ...**

– Ne az esetlegességeket vegyük. Próbáljunk általánosságban beszélni. Vannak kulturális jelenségek, amelyek akadályozzák a magyar munkaerő kivándorlását, és fokozzák a lengyel és a románét, ennek történeti és kulturális okai vannak.

Tehát. Erőteljes piaca alakult ki a finansziális szolgáltatásoknak, és nagy befolyása van a hitelüzletnek. A finansziális szféra önállósulása zajlik, egyszerre egy rendkívül erőteljes technikai forradalommal, amely a hagyományos ipari munkaerő jelentős részét szükségtelenné teszi. Az ipar a perifériára szorul, ahol alacsonyok a munkabérek, erőteljes a kizsákmányolás és nagy a politikai elnyomás, mint Kínában vagy Indiában...

– **Kínában vagy Indiában ugyanaz a helyzet?**

– Kétségtől vannak különbségek (bár az a frázis, hogy „India a világ legnagyobb demokráciája”, nevetséges), de az egyéb, alacsony bérekre és nagy társadalmi fejelemre épülő országok, mint Malájföld, Tajvan, Dél-Korea, szintén nem szabadok. Ezek azok, amelyekben hagyományos ipari fejlődés megy végbe, az agrárnépesség bevonása a modern gazdaságba és hasonlók.

Eközben a centrum gazdasága úgy néz ki, hogy azon az áron, amelyen ott el lehetne adni és meg lehetne vásárolni a munkaerőt, azon ez nem megy,

mert a munkaerőpiaci konkurencia is nemzetközivé lett.

Ezért persze nem brutálisan csökkentik a nominálbéreket, vagy akár a reálbéreket, hanem flexibilizálódik a munka, növekszik a munkanélküliség, és olyan gazdasági ágakban, szolgáltatásokban próbálják az embereket elhelyezni, amelyek a nemzetközi munkamegosztásban játszanak szerepet.

Arra, hogy ez ne járjon rettenetes profitabilitás-csökkentéssel, a tevékenységük zömét itt kifejtő cégeknél, arra nincs más mód, mint a másodlagos redisztribúció csökkentését elérni, hogy a tőke adóterheit ne növeljék a végtelenségig. Ezért van szükség arra, amit az egész fejlett világban csinálnak a jóléti szolgáltatások leépítésével, privatizálásával, ami kiváltja a rendkívüli elégedetlenséget a centrumországokban, illetve a félperiférián, mint nálunk.

– **Ez minden centrumországban rendkívüli elégedetlenséget vált ki?**

– Igen.

– **Franciaországban azért választották meg Nicolas Sarkozyt, vagy**

**Megmaradnak
protesztmozgalmaknak,
amelyek tartalma:
mérsékelt szociál-
demokrata jellegű
követeléstömeg.
Ez forradalmi utca-
színházzal párosul:
van ebben valami
komolyan inadekvát**

az Egyesült Államokban azért választanak meg hagyományosan ilyen gazdaságpolitikát hirdető kormányokat, mert elégedetlenek?

– Időnként leszavazzák, időnként megszavazzák. Mindenesetre ez kormányokon keresztül így történik. (Mellesleg az ilyen kormányzatoknak, pártoknak azért van sikerük, mert a társadalmi elégedetlenséget az etnikai kisebbségekre irányozzák: Ameriká-

ban a feketékre – ez a Reagan/Clin-ton-féle szociális leépítés ún. sikerének „titka” –, Nyugat-Európában meg a bevándorlókra, a színészekre, a muzmánokra, nálunk meg csak úgy lehet ez sikeres, ha a túlnyomórészt cigány *underclass*ra célozzák, amire most az ún. munkatesztet kísérlet is történik.) Az egész világra kiterjedő következmény az elképesztő elszegényedés, a rettenetes nyomor...

– **Ahhoz mit szól, hogy például a napi egy dollárnál kevesebből élők száma sokkal kisebb ütemben növekedik, mint a világnépesség, a legszegényebbek száma pedig csökken?**

– Ez nem így van. Az egyik sajátos következmény a technikai fejlődéssel párhuzamosan a nyomor és a társadalmi egyenlőtlenség növekedése. Ugyanakkor az egyenlőtlenség növekedése nem jár azokkal a következményekkel, amelyekkel az 1980-as évek előtt. Az ellenállás nem szocialistikus jellegű, mint korábban, hanem diszperz.

Egyrészt az iszlám népeknek van egyfajta ellenállásuk, amelynek a politikai irányát hagyományos terminusokban nem lehet jellemezni, ez a hátrányos helyzetükre nem adekvát választ adó kulturális reakció.

Másrészt vannak az antiglobalistának-antikapitalistának nevezett mozgalmak, amelyeknek nincs politikai projektjük. Két klasszikus lehetőségük volna még mindig. Az egyik a parlamenti út: a hatalomátvitel megváltoztathatná a viszonyokat, ám ettől elzárkóznak.

A másik a forradalmi út, amelytől szintén elzárkóznak. Megmaradnak protesztmozgalmaknak, amelyek tartalma: mérsékelt szociáldemokrata jellegű követeléstömeg. Ez forradalmi utcaszínházzal párosul: van ebben valami komolyan inadekvát. Ennek is köszönhető a mozgalom lassú kifulladás.

Nem gondolom, hogy az elmúlt néhány évtizedben „a Mozgalom” fejlődött volna. Fejlődéshez sikerre van szükség. Olyan politikai mozgalom, amelyről nem lehet megállapítani, hogy vannak-e egyáltalán sikerei, mert nem formalizált mozgalom, amelynek nincsenek kritériumai a si-

ker tekintetében, az megmarad a kérévényezésnél, tiltakozásnál, valamely párhuzamos kultúra megalkotásának nem túl eredményes kísérleténél.

– Szó esett a különböző kulturális közegek reakciójáról. Lát-e valami speciális hatást a zsidó kultúrára vagy Izraelre nézve, vagy ezek ugyanúgy kezelhetők, mint az összes többi nyugati állam vagy kulturális kör?

– Ezek internacionalista mozgalmak, nem veszélyeztetnek senkit, egyetlen kultúrát vagy népcsoportot sem, ez általánosságban igaz. Törekvéseik – bár evvel kapcsolatban vannak kritikai fönn tartásaim – a globális társadalmi igazságosság, béke, egyenlőség, a szenvedés enyhítése és így tovább.

Ezt megváltoztathatja két elem. Az egyik az antikapitalista mozgalmak fő prófétáinak a nem kielégítő, részben téves elemzése, amely a problémákat elsősorban a spekulatív és általában a pénztőke szerepében látja. Ez nem elég mély. Viszont vannak tradíciók, amelyekhez ez kapcsolódhat, és ezek aggasztóak tudnak lenni. Van történeti összefüggés, azaz „kulturális” hagyomány, amely a spekulatív tőkéhez „a zsidó” képét társítja.

Ennek a realitása zéró, de megjelenik a mozgalom által fölvert hullámok nyomán. A „fejlett” világ (és a mozgalom) centrumában ilyen elemek nincsenek. De vakság van, és pl. Németországban ezt észre is vették. A németországi ATTAC analízise fölvetette: nem segítheti-e ez újabb antiszemita hullám megindulását. Természetesen ez megelőzhető, hiszen nem következik a mozgalom alaptermészetéből.

Ez nem a legveszedelmesebb, de látni, hogy Kelet-Európában – és csak Kelet-Európában! – az antiglobalista mozgalmak hatásába elegyedik. Itt sikerült a tisztán baloldali mozgalmaknak „nemzeti jobboldali” vonást kölcsönözni, ahol a talajhoz nem között (nem „honképes és talajgyökeres”) tőke elítélő metaforikája hasonlít a zsidó tőkére annak idején alkalmazott metaforarendszerre.

Ami fontosabb ennél, az a mozgalom nem politikai jellegéből fakad. A legfontosabb forma mindeddig az

volt, hogy kiválasztottak egy célpontot (általában a G8 értekezleteit, a szerintem is abszolút mértékben kártékony Kereskedelmi Világszervezet tanácskozásait, az alig kevésbé kártékony NATO csúcsertekezleteit), oda ment százezer ember, és tüntetett, a biztonsági erők iszonyatos brutalitásai közepette, tehát a mártírium eleme már megvan. Nyilvánvalóan Amerikában testesült meg a fő ellenfél (habár a mozgalom maga amerikai eredetű – Seattle! – és fő képviselői közül is számosan amerikaiak: Susan George, Naomi Klein stb.), és Amerika és Izra-

A németországi ATTAC analízise fölvetette: nem segítheti-e ez újabb antiszemita hullám megindulását

el különleges kapcsolatára tekintettel az izraeli politikával vagy Izrael állammal szemben ellenséges hangok is erőteljesek.

Függetlenül attól, hogy maguk ezek a bírálatok indokoltak-e – jelentős részük véleményem szerint az –, ha valamely globális mozgalom nem a rendszert tekinti ellenfelének, hanem megszemélyesíti ezt Amerikában és Izraelben, abban vannak veszedelmek. A teljesen humanista és internacionalista mozgalom baráti együttműködése iszlamista mozgalmakkal szintén fölkelte bizonyos aggályokat. Kár volna tagadni, ezek a veszedelmek fönnállnak.

– És magának a globalizációnak van-e valami különleges hatása a zsidóságra?

– Nem hinném.

– Van-e valami különleges a félperiférián található országok helyzetében?

– Meg kell nézni, ami Magyarországon történik. Elveszett a munkahelyek fele, teljes demográfiai krízis, a jóléti rendszer válsága, tőkehiány...

– Demográfiai krízis a gazdag államokat is jellemzi.

– Az nem krízis, tudják pótolni bevándorlással, Magyarországon nincs bevándorlás, és egyben hatalmas

munkanélküliség van, nagyobb, mint bárhol Európában...

– Többek közt erre a mondják, hogy a magyarok munkaerő-piaci aktivitása sokkal alacsonyabb, mint bárki másnak az Európai Unióban.

– Hülyeség. (Bocs...)

Ez a szabadpiaci áramlás az euró és a konvergencia-kritériumok Magyarországra kényszerítésének következménye. A jóléti rendszerek összeomlása, és az államnak az a további kötelezettsége, hogy még ezen túl is csökkentse a kiadásait: ez mutatja, mi várható.

A profitokon nem akarnak változtatni, takarékoskodni csak a szociális kiadásokon lehet, az életszínvonal csökkentésén. Minden magyarországi kormányzat úgy érezné (a jelenlegi pártkínálatból), hogy ezt kell csinálni. Az uralkodó pártok között gazdasági és szociális tekintetben konszenzus van, a különbségek árnyalatnyiak.

Az ország helyzete rossz, minden szempontból hanyatló, és ez nem az egyetlen a félperiférián. Nem kell adni a látszatra, a többi, állítólag sikeres államban rosszul élnek (a „siker” példaként idézett Szlovákiában akkorák a szociális egyenlőtlenségek, hogy azt nálunk – helyesen – soha el nem tudná fogadni senki), de nincsenek azok az erőteljes dekadencia-vonások, amelyek Magyarország sajátosságai, és amelyek okai részben százötven évek.

Ami bennünket a perifériához közelít, az az, hogy erre a politikai reakció: a szociális árnyalatú nacionalizmus fölbukkanása. Teljes mértékben inadekvát, semmiféle választ nem nyújt, ugyanakkor természetesen roppantul kielégítő emocionálisan, föl kínálja a hagyományos bűnbakokat, és a szélsőjobbra viszi át balról a lázadó energiákat.

Viszont a klasszikus jóléti államokhoz való visszatérés lehetetlen – lehet, hogy kíváncsiak volna, de lehetetlen. Pesszimista vagyok. Nyilvánvaló, hogy ameddig ez a politikai helyzet Európában, addig ezen a trenden senki nem fog változtatni. Nincsenek olyan

politikai erők, amik ezt ki tudnák kényszeríteni. A félfasiszta demagógok *à la* Sarkozy, Berlusconi, Boris Johnson, Christoph Blocher, meg dániai, hollandiai elvokonaik ezen semmit nem segítenek, legföljebb kizsuppolnak néhány tízezer feketét, megint „lecsapnak” a drogosokra, megvonják a segélyeket a „dologtalan” szegényektől – lesz kit ütni, de efelől még az ún. nagy ellátórendszereket szét fogják verni, mindenütt most jön a „nyugdíj-reform”, tehát az első kifejezetten nemzedéki alapú kirekesztési roham.

Az állandó munkahely mint adottság megszűnőben van, ennek folytán az emberek társadalmi beágyazottsága, ami a munkahelytől és lakóhelytől szokott függeni, teljesen föl bomlik. Ez válságokhoz fog vezetni.

A recesszió közeli állapot, meg mindenféle válságjelenség lehet, hogy arra fogja készíteni a hatalmat gyakorló nemzetközi pénzügyi intézményeket, államokat, tőkés érdekképviseleteket és egyebeket, hogy változtassanak valamiféle enyhítő, fájdalomcsillapító beavatkozással, és ennek gyöngye jelei itt-ott mutatkoznak, de ellentmondásosan.

Ellenkező történetek is vannak, a neokonzervatív politikák folytatására is mutatnak jelek, úgyhogy nem hiszem, hogy lenne olyan politikai erő, amely megálljt tudna parancsolni a globalizációnak.

Végül, amikor a csökkenő jövedelmek és az általános ijedség következtében piaci értékesítési nehézségek lépnek föl, az állami beavatkozás szokott fölerősödni, ami a világ jelenlegi állapotában a háborús veszedelmek növekedését jelenti.

Armageddont nem jósolok, de az állandó turbulencia és jelentős mérvű erőszak – és evvel kapcsolatban a szabadságjogok korlátozása – lehetősége fölmerül, mint ahogy láttuk. Ez utóbbi egyelőre nem ölt tragikus méreteket, de 1989-ben némi világnézeti egység mutatkozott abban, hogy mit tekintünk sérthetetlen individuális jogoknak, hát ez mára eléggé megtört.

– A rendszerváltások és a globalizáció azzal jártak, hogy a Szovjetunió megszűnt superhatalom lenni, másrészt a nemzetközi érdekszférák átrendeződtek, és rengeteg olyan ország van, ami mondjuk szívesebben tartózkodik a nyugati vagy európai érdekszférában, mint az oroszban.

– Egyre kevesebb van, akinek tesszik ez, úgyszólván senkinek.

– Sokaknak még mindig jobban tetszik, mint az orosz.

– Talán nem kell itt bizonygatnom, hogy a szovjet rendszer emlékéitől a nyavalya tör ki, ámde evvel a véleményemmel

Armageddont nem jósolok, de az állandó turbulencia és jelentős mérvű erőszak – és evvel kapcsolatban a szabadságjogok korlátozása – lehetősége fölmerül, mint ahogy láttuk.

nyemmel Magyarországon kisebbségben vagyok. Én is szívesebben látnám, ha olyanok lehetnének, mint valamely nyugati állam, de erről nincsen szó. Az Európai Unióhoz való tartozás Magyarországnak eddig majdnem kizárólag csak hátrányokat hozott, és még több hátrányt fog hozni. Semmi pozitívumot nem látok benne. Van ugyan valamiféle mérséklő és segítő befolyása, de ez körülbelül olyan, mint a Szent Szövetség idején, hozzájárulnak a turbulens régiók pacifikálásához, jó, egye fene.

Ugyanakkor a problémák egyik legfontosabb oka az a gazdasági kényszer, amely olyan terheket ró a gazdaságokra, aminőket nem bírnak ki. Az euró még Olaszországot is megviselte, hát még Magyarországot.

Arról nem beszélve, hogy a NATO-tagság azt jelenti, hogy mindenféle szörnyű háborúban morálisan is kompromittálja magát az ország, gyalázatos dolgokban, mint az afga-

nisztáni meg iraki meg jugoszláviai hadjáratok, amelyeket ellenzek, együtt szerintem minden becsületes emberrel.

Ami jut nekünk, az kevés pénz és sok szegény.

– Merre kellene orientálódnia a félperiféria államainak?

– Nincs hová. Ez egységes világ, az orosz szférában pont olyan brutális szabályok érvényesülnek, csak minden még sokkal vacakabb. Nem gondolom, hogy itt különféle rokonszenves alternatívák volnának.

A hanyatlás folytatódni fog, semmiféle kiutat nem látok a jelenlegi politikai helyzetben. Amit becsülettel csinálni tudok – persze lehet, hogy tévedek mindebben –, az a kritika, és valamiféle pesszimista tisztánlátásra törekvés. Nagyjából az fog történni, amit most is látunk. És ha ez valakinek tetszik, akkor szerencsekívánataim.

– Köszönöm. Még egyet kérdeznék: jól érzékelttem, hogy most sokkal kifinomultabban és árnyaltabban fogalmazott, mint amikor mondjuk az ATTAC rendezvényen vagy egy publicisztikában nyilatkozik meg?

– Nem, nem így van. A publicisztika részkérdésekkel néz szembe, és természetesen a legkirívóbb disznóságokat az ember szóvá teszi. De nem fogom senkinek javasolni, hogy azt tegye, amit én helyesnek tartanék, mert ahhoz erőre volna szükség. Amivel engem szembesít, az a látszat, ami a publicisztikáimból vagy a beszédeimből keletkezhet. Valójában az én voltaképpeni álláspontom az antiglobalizációs-antikapitalista mozgalmak hangadóinál sokkal radikálisabb. De ha elolvassa a jóléti állam problémájáról írott tanulmányomat az *Eszmélet* 77. számában (2008. tavasz), akkor látni fogja, hogy a „fordizmus” korszakából ihletett, jóléti, egyenlősítő, etatista, neokeynesianus utóvédharcok esélyeit pocsként látom. Ezek nemes szándékú mozgalmak, de az ellenállás, a tiltakozás a piaci diktatúra leépítő szándékaival szemben kb. húsz esztendővel elkésett.

– Köszönöm.

– Szívesen, sajnálom, hogy nem tudtam semmi derűsebbet mondani.

Antiglobalizációs mozgalmak Budapesten

Magyarországon az erőszakos antiglobalizációs mozgalmak eddig még nem jelentek meg, de maga az eszme már ismert.

E mozgalmak működésének egyik fő magyarországi megjelenési helye a Sirály, a Marom székhelye, egy explicite zsidó alternatív klub és kávéház. Május 1-én itt rendeztek – *Éljen május 1-je* – címmel kerekasztal-beszélgetéseiket a fenntartható fejlődésről, a környezet- és állatvédelemről, a tisztességes kereskedelemről és egyéb, a globalizáció kritikái számára oly kedves kérdésekről.

Jelen volt az egyik legjelentősebb magyarországi globalizációkritikus szervezet, a *Védegylet* is. A hagyományos baljobb skálán nehezen elhelyezhető szervezet vezetőségi tagja volt köztársasági elnökké választásáig Sólyom László, és prominensei között mind bal- mind jobboldalinak tartott értelmiségiek vannak. A szervezet alapító nyilatkozata szerint „célunk a természeti és kulturális sokféleség megőrzése, a környezetünkért viselt felelősségtudat megerősítése, egy jobb minőségű élet feltételeinek megteremtése Magyarország minden lakója számára”.

Schiffer András ügyvéd, a *Védegylet* szervezőbizottságának tagja a *Szombat* azon kérdésére, hogy szándékosan választották-e rendszeres helyszínül a Sirályt mint zsidó helyet, határozottan visszautasította, hogy a Sirály zsidó hely lenne. Szerinte a mezüizétől a Sirály még nem válik zsidó helyé, mint ahogyan a galéria zsidó témájú könyveitől sem.

Ugyanezen a fórumon a *Védegylet* egy másik szervezőbizottsági tagja, Scheiring Gábor szociológus, közgazdász egyebek mellett a globális környe-

zeti igazságosság fontosságára hívta fel a figyelmet. Szerinte „az északi, iparosított társadalmak fogyasztási szokásai aránytalanul nagy terhet rónak a földi ökoszisztémára”. Hangsúlyozta: „kiszákmányolják azokat az ökoszisztéma-szolgáltatásokat, amelyekből a bolygó teljes népességének valahogy életben kellene maradnia”. Azt mondta: nemcsak az egyes országok között, de egy országon belül, az egyes társadalmi csoportok között is „nagyon nagy eltérések vannak a tekintetben, hogy milyen mértékben férnek hozzá bizonyos környezeti közjavakhoz és milyen mértékben vannak kitéve bizonyos környezeti kockázatoknak”.

Kiss Csilla nemzetközi fejlesztő, ugyancsak a *Védegylet* szervezőbizottságának tagja, a mostani élelmiszerárrobbanás okait elemezte. Többek közt arra hívta föl a figyelmet, hogy az Egyesült Államok igyekszik függetleníteni magát az arab olajhatalmaktól. Ennek következtében alternatív energiaforrásokat keres és elkezd áttérni a többek közt kukoricából és búzából nyert agroüzemanyagokra. Az Egyesült Államok célja, hogy 2017-ben a fölhasznált üzemanyag 24 százalékát adják a bioüzemanyagok. Ennek következtében azonban egyrészt az élelmiszer-termelő területek mérete radikálisan csökkenni fog, másrészt az erdőirtás miatt szintén

csökkenni fog az Amazonas menti őserdők mérete és ott nemsokára kukoricatermesztésbe kezdenek. A *Szombat* kérdésére, hogy nem üdvözlendő-e, ha az Egyesült Államok szeretné kiiktatni az energiakereskedelemből az Izrael elleni terrorizmus mecénásait, főleg Száúd-Arábiát, Kiss úgy felelt: „A kérdés bizonyos vonatkozásaival nem értek egyet. Nem lehet minden létező problé-

Bogár László

Szalai Erzsébet

mára technikai megoldást találni; muszáj csökkenteni a fogyasztást. Át kell gondolni saját életformánkat, fogyasztási szokásainkat.” Arra, hogy ezt hogyan lehet elfogadtatni a nyugat-európai és az észak-amerikai, jólétben fölnőtt közvéleménnyel, Kiss nem adott konkrét választ. „Ez egy kihívás” – fogalmazott. Az általa előnyösnek vélt piacvédelemmel kapcsolatban ugyanő azt mondta: „Nagyon különböző emberek keresnek helyi termékeket.” Arra a közbevetésre, hogy jelentős részük radikális nacionalista, Schiffer reagált: „Itt az idő végre szembenézni azzal, hogy jó néhány, a posztmodern globális társadalmakban fölmerülő igazságossági problémát Magyarországon az elmúlt húsz évben szinte csak a szélsőjobboldal tematizált, sajnos.”

Az Óvás! Közhasznú Egyesület tevékenységének középpontjában az egykori zsidónegyed területe és annak közvetlen környéke áll, benne a három zsinagógával. Az Óvásnak az *Éljen május 1-e* alkalmából kilencnapos, időszakos fotókiállítása nyílt a Sirályban. A fényképeken megmentésre és/vagy lebontásra váró belső-erzsébetvárosi épületek, illetve már lebontott épületek helyén lévő foghíjak, esetleg megindult építkezések láthatóak.

Az *Ökopolitikai Műhely* többszörös vitasorozatot indított *Lehet más a politika?* címmel. A globalizációt kritikusan szemlélő, a fennálló gazdasági rendszert erősen megkérdőjelező eszméiségben összemosisdik jobb- és baloldal, mint az a vitasorozat április 23-i, a Budapesti Corvinus Egyetemen lezajlott állomásán teljesen egyértelműen kiderült. A moderátor (a már említett Scheiring Gábor) három vendégéből kettő, az erősen jobboldali beállítottságú Bogár László közgazdász, volt MDF-es országgyűlési képviselő és a magát baloldalinak valló Szalai Erzsébet szociológus-közgazdász nézetei alapvetően közeliak vagy azonosak voltak. „A kapitalizmus egy embertelen világ” – vélte Szalai. „Mára a kapitalizmus olyan szakaszba lépett, amikor önpusztító folyamatok mennek benne végbe” – hangsúlyozta.

„Korunk a megvalósult abszurdítások világa. [...] Valami eszelős, perverz, aberrált dühvel roncsolja szét [...] a földet, a vizet, a levegőt. Ennyit a kapitalizmus lényegéről, azt gondolom, hogy ez önmagáért beszél” – mondta Bogár. „A kapitalizmus maga a fenntarthatatlanság, maga a folytathatlanság. [...] Ontológiai értelemben a kapitalizmus nem létezik, csak fennáll” – szögezte le. A globalizáció szerint „leváltja a lázadó valóságot”. „Amikor a világ urai büszkén liberalizálásra, deregularizálásra és privatizálásra oktatják az időnként engedetlen lokalitásokat, ezzel a rákos burjánzás metaforáját fogalmazzák meg” – tette hozzá.

Szalai szerint a nagy pénzügyi szervezetek, a multinacionális vállalatok, a globális média mellett az Egyesült Államok politikai és katonai elitje alkotja a világot irányító nemzetközi szuperstruktúrát, bár az utóbbi hatalma jelentősen meggyöngült az elmúlt évben.

Szegő Péter

ÁGOSTON VILMOS

Az Újkor szobra

Manapság, a magyarországi nemzeti ünnepeken és a hétköznapi sajtóban, egyes tévéműsorokban ismét szalonképesé vált a nyílt antiszemitizmus,

nyilvánosan lehet egy szimbolikus, kapedlit viselő bábút felakasztani, majd meggyújtani (2008. márc. 15. Budapest, Blaha Lujza tér), új tömegmozgalmak szónokai (Jobbik, Magyar Gárda, Magyar Önvédelmi Mozgalom) zsidó és cigányellenes szónoklatokkal igyekeznek híveket szerezni.

Újjonnan létrehozott, vagy megvásárolt tévé-, rádió és sajtóorgánumok uszító, „idegen”-ellenes diszkriminatív műsorok-, cikkek megjelentetésével szeretnének minél nagyobb profitra szert tenni, rendkívül figyelemre méltó a magyarországi Országgyűlés legnagyobb ellenzéki pártja (FIDESZ-MPP) támogatását élvező Wass Albert kultusz.

Wass Albert (1908. Válaszút – 1998. Astor, Flo., USA), Erdélyből, a hitleri csapatokkal Nyugatra menekült író, a II. világháború idején a magyar hadseregben szolgált, de „híradós tevékenysége” miatt két vaskereszt kitüntetést kapott a németektől. Ennek viselésére vonatkozó magyar engedély nem található a korabeli iratokban. A romániai Népbíróság 1946-ban, távollétében halálra ítélte, amelynek jogosságát mai napig vitatják hívei. Legutóbb előkerült egy, 1940. október 5-én, Czege községben keltezett csendőrségi irat, amelyben két román férfi és két zsidó lány inter-

nálását kérte Wass Albert, mint „tanú”. A csendőrségi tanúvallomásból az is kiderül, hogy a két zsidó lány, akit két másik román férfival már korábban elfogtak, és kémgyanúságuk miatt átadtak Czegén a honvéd gyalogezred „K” (kémelhárító)

szervének, a község határában „szökést kíséreltek meg és lőfegyverhasználat folytán életüket veszítették”. Ők, Wass Albert tanúvallomása szerint, kémkedtek ellene és feljelentették az író a czegei román csendőrorosón, amikor 1939-ben a magyar írók „titkolt megbeszélés” címén 16 fős értekezletet tartottak”. Tehát nem véletlenül lett „kémgyanús” a négy személy és az írónak személyes indoka is volt az ellenük szóló tanúvallomásra. Ezekről a későbbiekben Wass Albert igyekezett megfélemlíteni. Bár az író később azt állította, hogy ő nem volt otthon a gyilkosságok idején, mégsem egészen érthető, miként vonják le a fenti tanúvallomásból azt a következtetést kultuszának teremtető, hogy Wass ártatlan volt ebben az ügyben.

A vitatható eseménnyel ellentétben bizonyítható, hogy Wass Albert regényeit és verseit nem irodalmi értékük miatt kedvelik, hanem érzelmi és ideológiai tényirodalomként olvassák. Jellemző, hogy korábbi regényét, a *Farkasverem* című, 1934-ben megjelent könyvét, amelyre 1940-ben Baumgarten díjat kapott, nem népszerűsítik annyira, mint a vészkorszak idején és az emigrációban írt írásait.

Az „Így lett belőlem „antiszemita”” című írásában, Wass Albert elmeséli, hogy egy „zsidó gyerek”, Havas Emil elhatározta, hogy „nem gürcöl” tovább a kolozsvári *Ellenzék* című lapnál, ahova Wass is bejáratos volt, hanem ki megy Amerikába és ott lesz újságíró. „Még aznap délután átment a New York nevezetű kávéházba, ahol a román egyetemi hallgatóknak külön tör-

zsasztaluk volt, és szembeköpte az ifjúsági elnököt. A felmérgetett diákok jól elverték, és másnap már harsogta a nagy hírt a világ minden rádiója: zsidóverés Romániában, ölik a zsidókat Kolozsvárt. Két napra rá ott volt a repülőjegy a Havas Emil zsebében és repült New Yorkba, ahol állás várt rá a New York Times-nál.”

Ebben az elfogult felvezetésben: a provokátor a zsidó gyerek. Azért verik meg, mert provokálja a románokat. Ennek ellenére a „zsidó” propaganda azonnal felnagyítja, kifordítja a történetet, „ölik a zsidókat Kolozsvárt” gúnyolódik a szerző. Ma már több történész is leírta, hogy a „zsidóverésekért” az antiszemiták mindig a zsidókat tették felelőssé. A továbbiakban kiderül a cikkből, hogy a helyzet egyre romlott Romániában (azt elfelejti, hogy közben a magyar hadsereg is bevonult) és végül rájuk „szakadt a második világháború”. „Aztán a németek megkezdtek összefogdosni a zsidókat, *mi megpróbáltuk elrejteni a szerencsétleneket*, ahogy lehetett.” Levéltári dokumentumokkal bizonyított tény, hogy nem a németek „kezdtek összefogdosni” a zsidókat Erdélyben, hanem a magyarországi diszkriminatív törvényeknek a visszacsatolt területekre történő kiterjesztése tette lehetővé a magyar csendőrségnek, rendőrségnek és a magyar katonaságnak a szervezett kegyetlenségek elkövetését. A diszkriminatív, zsidó ellenes rendelkezéseket már a visszacsatolt területekre történő bevonuláskor (1940. szeptemberében!) érvénybe léptették, és utólag kodifikálták. Az sem derült ki semmilyen szakirodalomból, hogy Wass Albert egyetlen zsidót is megmentett volna, hanem a nevéhez fűződik annak a két zsidó lánynak a feljelentése, akiket később úgymond „szökés miatt” lelőnek, és két román paraszt legénnyel együtt közös sírba temetnek a magyar (nem német!) katonák. Az eseményeknek semmi köze a német katonasághoz, se nyilasokhoz, semmilyen szélsőséges párthoz, hiszen az 1940-es, észak-erdélyi magyar bevonuláskor történtek.

Továbbá elmondja a szerző, hogy amikor megérkezett Amerikába, felkereste Havas Emil, az „egykori kis zsidó gyerek”, és megfenyegette, hogy „ha nem fogadja el (mármint Wass Albert a) javaslatunkat, egyetlen könyve sem je-

lenik meg Amerikában! Mert akár hiszi, akár nem: itt vannak a kezünkben a kiadványok, a sajtó, a televízió. Amerika azt lát, amit mi akarunk hogy lásson, azt hall, amit mi akarunk, hogy halljon, és azt olvas, amit mi akarunk, hogy olvasson”. Ez a Havas Emil szájába adott idézet tökéletesen megfelel a Wass Albert művekben olvasható „szépirói módszernek”, amikor az ellenfél szájába adja azokat a szavakat, amelyekkel őt vádolni akarja. Közismert antiszemita érv, hogy a média a zsidók kezén van.²

Wass Albert, mítosz és kultusz tárgya

Mennyire gyenge írói trükk, amelyet gyakran alkalmaz regényeiben is, hogy ezt egy zsidó mondja el, és nem ő maga. Mi több, hogy fenyegetésként hangzik el. Ezt a történetet több szövegkörnyezetben is előadta a szerző, különböző, önmagáról írt vallomásaiban, de csak ebben a cikkében ismerteti, hogy egy „kis zsidóról” van szó. Ebből az írásból az derül ki, hogy már Amerikába érkezése után eltiltják a közléstől, mert nem volt hajlandó feltétlenül azt írni, amit „ők kívántak”. Kik tiltják el? A zsidók. Az nem derül ki, hogy pontosan mit kívántak tőle, de az igen, hogy emiatt meggátolták az amerikai közlésben. Sőt, amint írja, „antiszemitának” is nevezték a „Kicsi Anna sírkeresztje” című elbeszélése miatt. Ebben „szó van egy zsidó boltosról, akit elrejt a falu, s amikor rázúdulnak a muszkák a házakra, szaladnak az emberek a zsidóhoz segítségért, de annak nincs ideje, mert a kommunista pártot kell megszervezzé a városban”. Wass méltatlankodásából arra következtetnek olvasói: nem lehet őt antiszemitának nevezni, csak azért, amiért leír-

ja, hogy ilyenek a háládatlan zsidók! Ezek, ilyenek. Ahelyett, hogy jót tettek volna a jótevő magyarokkal, akik megmentették az életüket, elfordulnak tőlük és kommunistaként az ellenség oldalára állnak. Persze, mindez csak irodalom, mondják a szerző hívei. Ez nem antiszemitizmus. Úgy vélik, a szerző regényeiben, elbeszéléseiben megjelenő negatív zsidókép egyrészt ráillik a zsidókra, másrészt „csak regényről” van szó, amelyben a különböző nézetek nyugodtan megjelenhetnek. Arra is hivatkoznak, hogy ez a befogadó néppel szembeni háládatlan „zsidó-kép”, amelyik alapvető jellemzője a Wass-műveknek, nem bizonyítanak semmit, mert nem azonosíthatók az író nézeteivel.

Mivel nem derült ki, mi az, amit nem akart megírni, érdemes elővenni azt, amit megírt. Az 1940-1944 között írt publicisztikáját. Manapság több gyűjteményes kötetében is megjelent az az 1944-ben, a kolozsvári *Ellenzékben* megjelent cikke, amelynek előzményei a kolozsvári gettó felszámolásához kapcsolódnak. A lapban vastag betűs címben olvasható egy névtelen tudósítás: **„45 elrejtőzött személyt találtak a nagyváradai gettó egy földalatti helyiségében”**³. Wass Albert azonnal tollat ragad és publicisztikát ír, a *Patkányok honfoglalása* címmel. Alcíme: *Tanulságos mese fiatal magyaroknak*. Amint az *Ellenzék* című újság szövegkörnyezetéből megállapítható (ugyanabban a számban, a túloldalon olvasható, hogy „szerda estig bonyolódik le a fővárosi zsidók összeköltöztetése”), kiderül, hogy ezt az írást a szerző az elhurcolt zsidók ellen írta. Már rég szél fújta a kolozsvári téglagyári gettóban hátramaradt zsidó holmik fölött, de Wass Albert még mindig attól tartott, hogy elrejtőzött néhány „patkányember” a falakban. „Az ember háza ott állt a dombon és uralkodott” írja ebben a publicisztikában. A beszivárgó, „ázott patkányok” a jóságos gazda engedékenységből lakhattak a házban (lásd a Wass Albert regényeiben megjelenő „ázott zsidó kereskedő” leírását), de aztán elszaporodtak és fellázadtak ellene. „Nem leszünk a rabszolgái tovább! – visította a főpatkány egy zsírosbődön tetejéről – Követeljük a szabadságunkat, és a jogainkat. – És a patkányok elhatározták, hogy harcot kezdenek az ember ellen.” Elül-

dözték a gazdát, uralkodni kezdtek a patkányok, majd amikor mindent felfaltak, „otthagyták a tönkretett birodalmat”. Az ember visszajött, rendbe hozta a házat, és újból madárdal vette körül. „Azonban” – következik a fabula tanulsága – „elrejtőzve maradt mégis néhány patkány a falakban, vagy a pincegödreiben. És amikor az ember észrevette, hogy újra szaporodni kezdenek, hosszasan elgondolkozott, hogy mit is tegyen velük. Ti is gondolkodjatok, s aszerint cselekedjetek!”⁴

A patkány metaforához a háború utáni időszakban is vonzódik. A *zászlótartó* című versében ezt írta 1947 decemberében⁵: „Odúikból görnyedten előmáztak / a patkányemberek és szétcsoszogtak / a zászlópompás díszszemlék nyomát.”

Ezek után nem kell keresgélni, hogy kik azok a „patkányemberek”, akik a második világháború után előmáztak odúikból és Münchenben (ott írta a verset!) szétcsoszogtak az egykori hitleri díszszemlék nyomát. A válasz: a zsidók.

Nyugodtan állítsanak szobrot az írónak. Beleillik a feltámadó új kórba.

Jegyzetek

1 *Új Világ* (A Magyar Megújulási Mozgalom Lapja), magyar-amerikai hetilap 1993. szeptember 24. Vol. XXVII. 36. szám. 1-2. old. Újraközlés: *Kapu*, 2005. 06. 07. sz. 81.

2 Ez a szemlélet megegyezik az antiszemita *Új Hídfő* című amerikai lap véleményével, amelyiknek munkatársa volt Wass Albert is. Ebben a lapban olvasható többek között: „szinte kivétel nélkül minden kül-és belföldi televíziós hírközleményt csupán három vállalat szerkesztett és filmez: az ABC, a CBS és az NBC (...) Goldenson, Hess, Erick, Paley, Rosenfield és Fuchs – mind a hatan a választott nép soraiból kerültek ki”. In: *Új Hídfő*, 1991. július hó. 2. old. Kiadó: Dr. Fabó László, szerk.: Tóth Judit, (San Francisco).

3 *Ellenzék*, 1944. június 15.

4 *Ellenzék*, 1944. június 17. 5. old.

5 Wass Albert: *Minden verse*, i. m. 104. old.

A téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk Ágoston Vilmos közel-múltban megjelent *A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben* (Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2007) című kötetét. A szerk.

Ki képviselje a zsidókat?

Bár a szimpóziumra meghívott vendégek között komoly nézetkülönbségek voltak, a Mazsihisz – melynek képviselői nem fogadták el a meghívást – szinte mindenkitől megkapta a magáét.

A vitára május 11-én a Szombat szervezésében került sor a Bálint Zsidó Közösségi Házban. Fritz Zsuzsa, a Bálint Ház igazgatója köszöntője után Gadó János szociológus, a Szombat szerkesztője egy hitközségi vezetést élesen bíráló írást olvasott fel, majd megkérdezte a közönséget, vajon hol és mikor jelent meg, és ki az érintett.

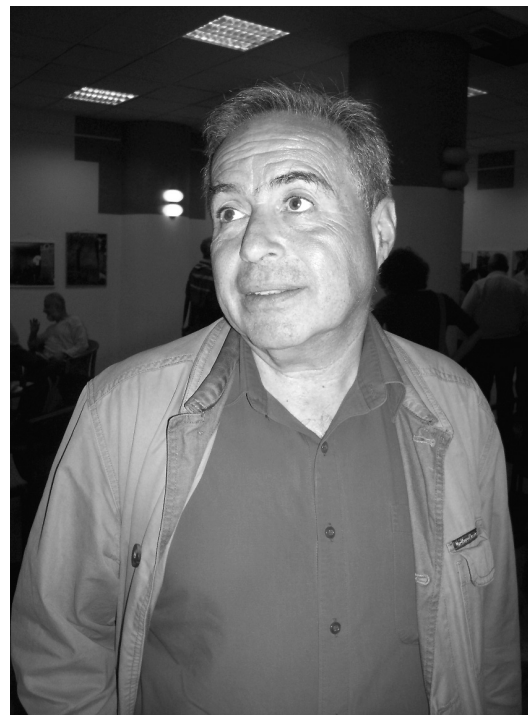
Sorjázta a tippek, de a megfetésből kiderült, hogy a bírálatot a svájci hitközségi vezetésnek címezték ez év januárban. – Nem kell azt hinni, hogy problémáink egyedülállóak – summázta mondandóját Gadó János, röviden felvázolva néhány zsidó közösség képviseletének jellegzetességét. A hagyományosan vallási alapon álló angol, a radikálisan szekuláris francia és az autoriter jellegű orosz képviselet mellett magyar sajátosságának azt nevezte, hogy a kulturális és szervezeti sokszínűség anakronisztikus módon a Mazsihisz pénzügyi és politikai monopóliumával párosul.

KÉT RABBI + EGY CIVIL...

...címet viselte az első kerekasztal, melynek moderátora Szakonyi Péter volt. (A fölkért harmadik rabbi, az

EMIH képviseletében, végül nem vállalta a részvételt.) A Szim Salom reformközösséget képviselő Kelemen Katalin reformrabbi szerint a magyarországi zsidóság rendszerváltás utáni történetében az egyenlőség és az igazság sokszor nem érvényesült. Közösségét – panaszolta – azért nem vette föl tagjai közé a Mazsihisz, mert az nem a Sulchan Aruch alapján áll. Kelemen az állam részéről a zsidóság számára utalandó pénzek újraelosztásának fontosságára hívta föl a figyelmet.

Olti Ferenc, a Mazsihisz volt alelnöke hangsúlyozta: sokáig próbálkozott a szövetségen belüli reformokkal. „A mai magyar zsidó reprezentáció nem XXI. századi” – fogalmazott, a „virágozzék minden virág” elvét hirdető Olti. Szerinte a fő kérdés nem az, hogy Sólyom László köztársasági elnök kit hív meg a zsidóság képviselőjeként egy protokolláris találkozóra, hanem az, hogy kinek jutnak az állami pénzek. Olti a Mazsihiszt a Matávhoz hasonlította, amely húsz

Olti Ferenc

**Seres Attila
és Gadó János**

éve ugyanúgy monopolhelyzetben volt a távközlési piacon, mint most a Mazsihisz a zsidóságot tekintve. A monopolhelyzet megszüntetésére csak az államnak van lehetősége – szögezte le, hozzátéve, hogy a „be nem avatkozás” jelenlegi állapota nagyon kényelmes az államnak. Úgy vélte: 1944. március 19-ig a magyarországi zsidóságnak nem volt központi képvisellete, s ebben csak az Adolf Eichmann által létrehozott Zsidó Tanács hozott változást, majd – néhány év demokrácia után – a Rákosi Mátyáshoz köthető Magyarországi Izraeliták Országos Irodája. Mindamellet a Mazsihiszt nem lerombolni kell, hanem átalakítani ernyőszervezetté. Ami az ezzel kapcsolatos várható viszályokat illeti, Olti német példát idézett: Gerhard Schröder akkori kancellár a pénzek visszatartásával szorította rá a zsidóság ottani képviselőit a megegyezésre, amely ezek után egy hét alatt létrejött.

A Nagyfuvaros utcai körzet rabbija, Darvas István szerint vannak jól működő kis közösségek a Mazsihiszen belül is, ilyen például az ő körzete. A jó működés alapföltétele a rossz értelemben vett demokrácia hiánya – utalt a parttalan vitákra. Egy jó közösségben mindenkinek az az kell foglalkoznia, amihez ért, s a „kemény mag” anyagi áldozatokat és jelentős többletmunkát is hajlandó vállalni. Ők képviseljék a közösséget! – válaszolt a vitafórum címében fölített kérdésre. Hozzátette: a Mazsihisz egyelőre legyőzhetetlen és megváltoztathatatlan, a kibontakozás útját az önszervező és önfenntartó kisközösségek jelenthetik.

A Mazsihiszt nem lerombolni kell, hanem átalakítani ernyőszervezetté. Ami az ezzel kapcsolatos várható viszályokat illeti, Olti német példát idézett: Gerhard Schröder akkori kancellár a pénzek visszatartásával szorította rá a zsidóság ottani képviselőit a megegyezésre, amely ezek után egy hét alatt létrejött

A közönség soraiból hozzászóló Félix Péter, a Társaság a Magyarországi Zsidó Kisebbségért Egyesület alapító tagja közölte: ő ateista, nem ismeri a hagyományt, nem tud héberül, csakis azért tartja magát zsidónak, mert őt is deportálnák egy újabb vészidőszak eljövetele esetén. Szerinte a százezres magyarországi zsidóság nyolcvanöt százaléka ilyen, ezért a legméltányosabb képviselő a kisebbségi önkormányzat, ahol a hozzá hasonlóak ugyanolyan szavazati joggal bírnának, mint a vallásosak vagy kulturális ala-

Darvas István

pon állók. – Máskülönben a szekuláris zsidók többsége asszimilálódni fog – figyelmeztetett.

Élénk visszhangot kiváltó megnyilvánulására Darvas István válaszolt: Meg kell érteni az idősebbek érzékenységét, de ma ne Auschwitz legyen a fő identitásképző, főként ne az ifjúság körében. Nem szenvedni kell attól, hogy zsidók vagyunk, inkább tanuljunk meg héberül.

Perezsteigi Ágnes és Raj Ferenc

Vári György

CIVILSZERVEZETEK

A második fordulóban először a magát „tudózsídó”-nak meghatározó Seres Attila, a zsidonegyed.com gazdája szólalt meg. Egyetértett Darvas Istvánnal abban, hogy mindenek előtt a közösségért áldozatokra hajlandó emberekre van a zsidóságnak szüksége. Félixhez hasonlóan ő is fontosnak tartotta a szekuláris zsidóság képviselését. Ezért egy zsidó kerekasztal létrehozását szorgalmazta, ahol helye lenne minden komolyan vehető civil szervezetnek. A Mazsihisznek át kéne alakulnia az önálló zsidó közösségek konföderációjá keretében működő szolgáltató intézménnyé.

Novák Attila történész, a Szombat szerkesztője, aki Magyarországi Cionista Szövetség elnökeként vett részt a vitán, úgy vélte: a százezres zsidóság csak fikció. Maximum negyvenezer lehet azok száma, akik – túl azon, hogy származás szerint zsidók – bármi módon hajlandók a zsidóság ügyeiben részt venni. Szerinte gyökeres változtatásokra van szükség, s a Kelemen Katalin által elmondottakra utalva azt mondta: a Sulchán Áruchra való hi-

vatkozás legalábbis problematikus. Úgy vélte: a Mazsihisznek is érdeke a változások elindulása, különben „rájuk fog dőlni a ház”.

Heisler András, a Zsidó Közösségi Fórumot megalapító Mazsihiszt-exelnök szerint nem szabad a Mazsihiszt demonizálni, de azt tudomásul kell venni, hogy képtelen a párbeszédre. Holott a reformokhoz épp e szövetség belső reformjaira volna szükség. „Én anno megpróbáltam” – utalt saját, megtorpedózott kísérletére. Irigylésre méltó példaként említette a neoprotektáns Hit Gyülekezetét, amelynek Izrael-napi ünnepségén tízezer ember vett részt a legnagyobb lelkesedéssel.

Kirschner Péter Mazsike-elnök (Félix Péter hozzászólására utalva) azt mondta, az antiszemitizmus és a Soá

elsősorban nem a zsidók ügye, hanem a többségi társadalomé.

IFJABB KRITIKUSOK

A három meghívott közül ebben a fordulóban – személyes súrlódások miatt – csak ketten vettek részt. Mít lehet várni az ifjúságtól, ha képviselőik ennyire nem képesek konfliktusaikat rendezni? – indította a vitavezető, Gadó János.

A fiatalok ugyanolyan vitákban vesznek részt, mint a nem fiatalok – szögezte le Vári György irodalomkritikus, tanár, aki hangsúlyozottan csak magát képviselte a vitában. Szerinte jó dolog, hogy elkezdődtek kiépülni a Mazsihiszen kívüli alternatív zsidó szervezeti keretek.

Nagy Ákos, a Kidma ifjúsági szervezet vezetője hangsúlyozta: van egyfajta messianisztikus várakozás az ifjúsággal kapcsolatban, holott csak azokat a kérdéseket tesz föl, amelyeket a szüleik harminc éve. Megerősítette Novák Attila korábbi megjegyzését, mely szerint a zsidó ifjúság aktív része általában depolitizált szubkultúrában él, nem dühösebbek, mint a korábbi nemzedék, csak van Internet.

Vári szerint a harminc évvel ezelőtti állapotokhoz képest lényeges különbség, hogy megjelent az Internet olyan fórumokkal, mint a jelentős mozgósító erővel bíró judapest.org, vagy a zsidonegyed.com.

Nem kell a Mazsihiszt demonizálni, nem szorul rá – szögezte le a közönség derűltége közepette Vári. Minősíthetetlennek tartotta a Mazsihiszt lapjának, az Új Életnek (a flódnügy kapcsán) leírt véleményét, mely szerint a judapest.org rosszabb, mint a Magyar Gárda. (A Mazsihiszt tavaly decemberben nem fogadta el Sólyom László ebédmeghívását, tiltakozásul amiatt, hogy a köztársasági elnök nem írta alá a gyűlöletbeszéd törvényt. A judapest.org gazdája ellenakcióként egy tál flódnit küldött a vacsorára, kiváltva a Mazsihiszt rosszallását. – a szerk.). Vári továbbment: szerinte a

Hollán Ernő utcai náciellenes tüntetések, melynek szervezéséből a Mazsihisz teljesen kimaradt, rávilágítottak a Mazsihisz vezetésének „manipulatív és impotens” voltára.

Nagy Ákos figyelmeztetett: érdemén felül jutalmazzuk a Mazsihiszt akkor is, ha állandóan bíráljuk, mert őt állítjuk a középpontba. A fiatalság témájára visszatérve elismerte: a fiatalok jól érzik magukat a Kidmában, de nincsenek világmegváltó gondolataik. A mentalitást az alábbi példával jellemezte: a fiatalok a McDonalds-ban természetesen kifizetik a hamburgert, a Kidma rendezvényén viszont úgy hiszik, ez nekik ingyen jár. „Nem polgárok vagyunk, hanem alattvalók” – jellemezte a helyzetet. Utalt a legutóbbi népszavazáson kifejezett „nekünk ez jár” mentalitásra, s hozzátette: mind a Mazsihisz, mind az egyéb zsidó szervezetek a magyar társadalom leképződései. E téren méltatta a konkurens Marom ifjúsági szervezetet, mely (a Kidmával ellentétben) úgy döntött: nem tart igényt a Mazsihisz támogatására.

Akkor tehát megüzenhetjük a Mazsihisznek: legyen nyugodt, mert bármilyen ásatag, a fiatalok sem sokkal jobbak nála, s mindent elfogadnak úgy, ahogy van? – kérdezte a moderá-

tor. Hozzátette: ezek szerint a Mazsihisz csügg az állam emlőin, s ugyanezt teszik az ifjúsági szervezetek a Mazsihisszel.

– Ezt nem mondtam, de a változás nagyon lassú – válaszolt Nagy Ákos.

ZSIDÓ KÉPVISELET AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Peresztegi Ágnes nemzetközi jogász röviden áttekintette a fontosabb amerikai zsidó szervezeteket, amelyek nemzeti, sőt gyakran nemzetközi fórumokon is hallatják hangjukat. Az Anti Defamation League (ADL) a rasszizmus, az antiszemitizmus, Izrael demonizálása ellen lép fel. Az American Jewish Committee aktív politikai lobbytevékenységet folytat kisebb zsidó közösségek érdekében Európában vagy máshol. Az American Jewish Congress (a World Jewish Congress meghatározó tagjaként) igen komoly szerepet játszott holokauszt-túlélők kárpótlásában. Megemlítette továbbá, hogy a zsidó szervezetek aktívan fellépnek az Egyesült Államok energiafüggetlensége érdekében, ekképp csökkentendő a függőséget a – nemritkán az iszlámistákat finanszírozó – arab országoktól.

Az 1972 és 2008 között az amerikai Berkeley reformközösségének rabbijaként működött Raj Ferenc arról beszélt, miképp működik egy független, önfenntartó zsidó közösség az Egyesült Államokban. Méltatta állam és egyház szétválasztását. „Így nem tartunk életben halott intézményeket”, állami támogatással – fogalmazott. Elmondta: közössége három évvel ezelőtt húszmillió dollárból – jelentős bankkölcsönnel – épített zsinagógát, melyet teljes egészében a hívek – körülbelül 650 család, mintegy 1800 ember – fedeztek. Az évi tagdíj családonként 2600 dollár, ám a közösségi intézmények (óvoda, Talmud-Tóra oktatás) használatáért, valamint rendezvények (körülmetelés, esküvő, temetés) lebonyolításáért külön kell fizetni. Van, aki önként többet ad, de van olyan is, aki kevesebbet vagy egyáltalán nem tud fizetni. Ezt is tudomásul veszik. Ám a „potyázás” mégsem jellemző, az amerikai mentalitás nem ilyen. A rabbit sem „életfogytiglan” nevezik ki, mint Magyarországon szokás, hanem 3-5 évre kötnek vele szerződést. Berkeley zsidó közállapotaival kapcsolatban Raj azt mondta: a város összes rabbijával – lett legyen bármilyen irányzatú – jó viszonyt ápol.

Sz. P. – jég

A BENNÜNK ÉLŐ SÍP UTCA

„Miért nem fogalmaztatok zárónyilatkozatot? Alternatív fórumot kellett volna létrehozni. Nem szabad hagyni, hogy szétessen a társaság. Ki tudja, mikor jönnek össze legközelebb?” Ekképp korholt sokat látott újságíró barátom a konferencia után.

Hát én bizony nem készültem zárónyilatkozáttal. Újságírónak, moderátornak gondoltam magam, nem mozgalmárnak. Nem hittem, hogy forradalmi helyzet van, eszmecserét vártam, amely kikerül a szélesebb nyilvánosságba, erjesztőleg hat, s lassan, de biztosan érleli a változásokat.

Váramozásaimban nem is csalódtam. Valóban eszmecsere zajlott, itt-ott radikális felhangokkal, de minden politikai kezdeményezés nélkül. Volt, aki jól megmondta a magáét, volt, aki óvatosabb volt (szinte valamennyi zsidó szervezet kap – anyagi vagy más – támogatást a Mazsihistsztól), de a végén mindenki hazament, senki nem akart instant forradalmat csinálni, alternatív fórumot létrehozni. Még azok sem, akiknek (a Zsidó Közösségi Fórum révén) ebben már van gyakorlatuk. Nincs forradalmi helyzet, a Síp utca ostroma nem fenyeget.

Hogy miért?

Elhangzott a tanácskozáson, hogy a Mazsihisz az állam emlőin csügg, egy csomó zsidó szervezet a Mazsihisszen (vagy legalábbis szeretne), és szeretnének az állam emlőin is csüggeni. Igényt tartanak a nekik járó részre az állami tortából.

Bizony ez nem az önfenntartó közösségek útja. És ez be van programozva a honi zsidóságra. Mert az állami támogatás valóban megillet minket, a terhes múlt okán. Az elosztáson lehet és kell is vitatkozni, csakhogy az alaphelyzet ettől nagyon problémás: a magyar zsidó szervezeteket túlnyomórészt nem a tagok tartják el, hanem az állam. Ezzel a súlyos, vele született defektussal indult útjára 1989 után a honi zsidó demokrácia, s ez a mentalitás a mai napig nem változott. Csapdahelyezt ez a javából.

„Ez nekünk jár.”

Bizony, ez nem a felnőtt, öntudatos adófizető polgár hangja. Ez a Kádár-kori kisember hangja: várni az adományt és közben morgolódni. Nincs szükség arra, hogy a Mazsihisz bárkit fenyegetsen, megfélemlítsen – a Síp utca szelleme belénk költözött.

Gadó János

A *Szombat* márciusi számában közölte Yeshayahu Leibowitz (1903-1994) izraeli ortodox zsidó vallásfilozófusnak a zsidó–keresztény párbeszéd lehetetlenségéről szóló provokatív írását, mellyel érdemi indítatást kívánunk nyújtani épp e párbeszédnek. Mostani és elkövetkező számainkban egy-egy zsidó, illetve keresztény gondolkodó kommentálja jelenik majd meg, s járja körbe Leibowitz kritikai állításait a zsidó–keresztény kultúra fogalmának használhatóságáról és a párbeszéd lehetőségéről.

GÁBOR GYÖRGY

Vallásközi monológ

Képzeld el: elől a felhőoszlop, nyomában a fölfegyverzett zsidó nép, amint megérkezik a Sás-tenger partjára. Az emberek fáradtak, legszívesebben lepihennének, ám távolról vad csatakiáltás hallik, a közeledő egyiptomiak serege, élükön a fáraóval, az Ámon-Rével egylényegű istenfiúval. Még egy kis idő, s a két sereg farkasszemet néz egymással. Mózes, a zsidók vezetője tétovázik: elinduljon-e a tenger hullámai felé, mögötte népével, férfiakkal, nőkkel, gyermekekkel, avagy maradjon? Az istenfiú is hezitál: szorítsa-e a tengerbe e lenézett, gyülevész népséget, vagy mégsem? Mózes lassan felemeli a botját, kinyújtja kezét, maga mögé néz, a felhőoszlop most hátulról biztosít, ám váratlanul néhány embert lát kiválni az egyiptomiak seregéből. A férfiak egyenest Mózes felé tartanak. A nép kettéválik, utat nyit az odaátrol érkezőknek. Halk suttogás, majd Mózes, aki értette szavukat, de akinek nyelve akadozó, magához inti a jó beszédű Áront, meg még két másik társát, s az egyiptomiakkal kissé odébb vonulnak. A megbeszélés hosszú ideig eltart, közben a felek egy-egy kőtablára vésnek valamit. A sötétség beállta előtt a tárgyaló partnerek visszatérnek övéikhez: az egyiptomiak, kezükben az egyik kőtablával, egyenest a fáraó felé igyekeznek, Mózes a másik kőtablával a né-

pe elé áll, s fennhangon beszélni kezd: a tárgyalást eredményesnek tekintem, a vallásközi párbeszéd sikerrel zárult. Íme, kőbe vésetett: JHWH Atum isten első és utolsó képmása. Kezdetben, amikor elválasztotta az eget és a földet, azok hierosz gamoszban egyesültek, s létrehozták az ígéret földjét, Egyiptomot. A hagyomány láncolata a maat, a rend törvénye, melyet az Atyák istenétől kaptunk, hogy nagy néppé tegye Ozirisz ivadékait, az Egyiptomba költöző ősatyák pedig asztrális megdicsőülésben részesedtek. Ne kívánd el felebarátod piramisát, ne kívánd el szfinxét, sem írno-kát vagy írno-kőjét, sem más egyébét.

A nép mohón szívta magába Mózes tanait, s lelkesen nyugtázta vezetőjének bejelentését, aki másnapra egy ökumenikus tanács összehívását kezdemé-

nyezte, amelyben az egyiptomiak mellett a filiszteusok és a reform(átus) Ehnaton-hívek is helyet kapnak.

A nép elégedett volt, a felhőoszlop újra alászállt, ám nyomában oly vastag lett a ködtakaró, hogy a távoli Szinaj-hegy immár végleg láthatatlanságba burkolózott...

I. LEIBOWITZNAK NEM VOLT IGAZA.

Nem *speciálisan* a zsidó és keresztény vallás relációjában kizárt a párbeszéd, hanem *általában*, a vallások között nincs erre mód: a kinyilatkoztatás transzcendens élményére alapozó vallások közötti – interreligiózus – dialógus vagy tolerancia filozófiai, teológiai és vallásfenomenológiai értelemben egyaránt fából vaskarika. A párbeszéd a kognitív szféra része, a racionális argumentáció terepe: érvek és ellenérvek csatája, a verifikálhatóság és a falszifikálhatóság elengedhetetlen elemeivel, a popperi cáfolhatóság követelményével – Isten léte, avagy a kinyilatkoztatás maga aligha cáfolható –, azaz az elfogadhatóság és elutasíthatóság lehetőségével. A kinyilatkoztatásnak nincs köze az érvekhez, tudniillik azt vagy elfogadom (hiszem), vagy meg sem hallom („akinek van füle hallja...”). „A tudomány elenyészik” – mondja Pál apostol (I. Kor 13,8), hiszen „tanításom és igehirdetésem nem a bölcsesség szavaiból állt, hanem a lélek és az erő bizonyosságából, hogy hiteteknek ne emberi bölcsesség, hanem Isten ereje legyen az alapja” (I. Kor 2,4-5). A kinyilatkoztatás nem a történelem racionális része, hanem a történelmen és racionalitáson túli, időtlen, örök, világot fenntartó szó, a „fül nem hallotta, és szem nem látta” (Jesája 64,3) világból való. Azaz – hitemen keresztül – maga az Igazság, avagy Kierkegaard szóhasználatát idézve, maga az abszurd bizonyosság.

A hit tárgyát képező vallásbölcseleti-teológiai tanítások aligha tematizálhatnának racionális megfontolásokat és kontroverziákat: itt nem jöhet létre kompromisszum, nem lehet olyan közbülső megoldás, amely máskülönben minden valamire való párbeszédnek az alapfeltétele kell hogy legyen. A zsidóság még várja a messiást, a kereszténység számára azonban már elérkezett. Színfalak

mögötti csendes megegyezésre nincs mód, a még oly tapintatos messiás-diplomácia sem hozhat a tárgyalasztal mellett mindenkinek tetsző megoldást, a messiás eljöveteleivel kapcsolatos leszerelési vagy stratégiai békétárgyalás aligha lehetséges, továbbá egy messiási atomsorompó életre hívása, avagy a messiás vallásközi területeit annektáló békédiktátum sem tűnik járható útnak. Tertium non datur. John Hick pluralisztikus vallásfilozófiája, amelyet manapság a „teológia kopernikuszi fordulataként” emlegetnek, az exkluzivista pozíció feloldására való törekvéssel eleve elhibázott, naiv és dilettáns. Hiszen az exkluzivista igazságfogalom a vallások lényegét jelenti, kizárólag a híveknek – a körülmetélés vagy a keresztség etc. által beavatottaknak – megadatott különleges pozíciót, amelynek feladása egyenlő lenne a saját tradíciónak mint „esetlegesnek” a deklarálásával, s a vallási hagyomány (ön)kasztrációjával. A vallásokból fakadó tolerancia a vallások teljes önfelszámolásához, s egyfajta teológiai leszereléshez, azaz utópisztikus vallásközi békétárgyalásokhoz vezethetnének el csupán, ahol megállapodás születhetne arról, hogy az én eszkatológiai hadosztályom visszavonásával párhuzamosan a te mariológiai hadosztályodat csökkented, s az én kegyelemtani csapattestemet a te krisztológiai hadtested ellenőrzése alá vonod, ennek fejében te a mindenkori szótériológiai bevetésedet korlátozod. A békefenntartó kéksisakosok pedig a sabesz bejövetelekor keresztet vetnek, s „Allah akbar!” felkiáltással kötelékbe rendeződve a védikus írások tanulmányozásába fognak.

Nincs értelme a párbeszédnek, mert mindaz, ami egy ilyen jellegű dialógusnak a tárgyává válhat (emberi jogok, környezetvédelem stb.) nem vallási, hanem leginkább elmebeli állapot függvénye. A párbeszéd nem lehet intrareligiózus, kizárólag csak extrareligiózus. A hívő saját igazságát abszolút igazságnak tekinti, ezt nem is teheti másként. Ám a valláson kívül az „abszolút igazság” birtoklásának privilégiuma már nem illeti meg egyik hívőt sem a másikkal szemben.

A kinyilatkoztatástól „innen” kizárólag a hitétől lecsupaszított ember létezik, aki „a tiszta gyakorlati ész erejénél fogva teljesen elégséges önmagának.”

(Kant) A „hitétől lecsupaszított ember” nem a hit-nélküliség személyét jelenti, hanem egy olyan antropológiai alapvetést, amely az embert mint embert feltételezi, önmagában. Valahogy úgy, ahogy az Mendelssohnnek vitapartneréhez, Lavaterhez írott levelében megfogalmazódik: „Ön egy keresztény prédikátor, én egy zsidó könyvelő vagyok. Ugyan, számít is ez valamit? Ha visszaadjuk a juhoknak és a selyemhernyóknak mindazt, amit tőlük kaptunk, mindketten emberek leszünk.”

Mindez természetesen kizárólag az extrareligiózus pozícióra igaz. Ám ne kergessünk illúziókat: az egyes vallások között nincs átjárás. Az eltérő vallási hagyományok nem komplementer hagyományok, nem egymásba átfolyó vagy valamiféle alapvallásból gondos adagolás útján előállítható valláskeverékek. A romantikus mezbe bújtatott posztmodern érvelés a hit lényege iránt marad teljesen érzéketlen, amikor azt állítja, hogy a sokszorosán rétegződött és tagolt igazsághoz, az *Igazsághoz* sok különböző út vezethet el. A hívő ember nem választ tetszés szerinti útvonalat, hanem elindul azon, amelyet saját hagyományából és önfelfogásából – *hitéből* – következően az egyedüli célba érő útnak *tud*. A modernitás hiú reményeivel ellentétben be kell látnunk: ahogy nincs közös történelem, csak történetileg adott narratívák léteznek, ugyanúgy vallási kompatibilitásról sem lehet szó, amelyet a kommunikációs sebesség abszolút jelene forrasztana egybe, hacsak nem a legtágabb metafizikai értelemben, amennyiben minden vallás az egyetlen Istent imádja, hiszen logikailag sem imádkozhat semmi egyebet.

II. LEIBOWITZNAK IGAZA VOLT.

Az persze kérdés – s most mindegy, mit értünk ezalatt –, hogy Izráel népét, a zsidóságot miként definiáljuk. Vajon a zsidóság kizárólag vallási kategória-e – mindenesetre a Jósue 24 hitvallása nyomán annak tűnik –, avagy ennél tágabb módon, egyfajta kulturális-civilizatorikus identifikációra is lehetőséget kínál? De akár így, akár úgy, tény, hogy Leibowitz számára a kérdés föl sem merül, álláspontja egyértelmű: miként maga hangsúlyozza, a zsidó népet a zsidó val-

lás különbözteti meg a többitől, azaz a zsidó népet vallási közösségként határozza meg.

Mindezt fontos hangsúlyozni, hiszen a zsidóság és a kereszténység extrareligiózus párbeszédét értelmetlen és felesleges megkérdőjelezni, minthogy e folyamatosan létező dialógusnak állandó terrénuma maga a nyugati szellem és kultúra.

Azonban e párbeszéd intrareligiózus feltételei nem adóttak. Ha Scholemnek igazat adunk, hogy „párbeszédhez két egymásra hallgató félre van szükség, akik készek arra, hogy a másikat elfogadják olyannak, amilyen”, akkor itt valójában két monológ süvít el egymás mellett. Az egyik nem is reflektál a másakra, de nincs is rá szüksége, minthogy önfelfogásának sem történeti múlt-képébe, sem jövő-képébe nem illeszkedik ama másik. Ám a másik történetileg és üdvtörténetileg kénytelen folyamatosan számot vetni az előbbivel, csakhogy ez a számvetés nem az előbbi önfelfogása alapján történik (Scholem figyelmeztetésével ellentétben nem fogadja el a másikat olyannak, amilyen), hanem kizárólag a maga által kialakított kép nyomán. Így évül el a másinak (a zsidóságnak) „a Hórebnél kihirdetett törvénye”, amelyet amúgy is alacsonyabbrendű „közvetítő révén” kapott, s pusztán „rossz hajlama, bűnössége, gonoszsága miatt, afféle isteni büntetésként”. S ezért lép a helyébe, mintegy kitűrvén onnan a feleslegessé, a múlt kísértő szellemévé vált Izráelt immár verus Israelként a kereszténység, amely ennél fogva csak önmagával „párbeszélhet”, elavult, feleslegessé vált és kiiktatandó előképével aligha. A „zsidó vallás keresztény vallássá alakult át”, s a zsidóság („a sátán zsinagógája”) „az isteni örökségéből ki-rekesztődött.” S ha mégis, valamilyen megmagyarázhatatlan oknál fogva, a teológia egyenes kontradikciójaként fennmaradt a „letűnt múlt”, az legfeljebb az antikrisztus alá rendelődve, a civitas diaboli részeként tölt be szerepet az evillági történelemben.

A Sátánnal aligha lehetséges, s nem is kívánatos párbeszédbe elegyedni.

A szerző filozófus, vallástörténész, tudományos főmunkatárs (MTA Filozófiai Kutatóintézete), egyetemi docens (OR-ZSE).

HARMAI GÁBOR

A nép, amely a szövetségeket és az ígéreteket kapta

Írásom a szerkesztőség kérésére született reflexió Yeshaya-Leibowitz „A közös zsidó–keresztény örökség” c. írására. Katolikus papként számomra kiindulópont, amit a témáról a II. Vatikáni Zsinat mond.

Előzetesen egy érdekességre hívnám föl a figyelmet: Leibowitz hivatkozik ugyan a II. Vatikáni Zsinatra, de határozatait egyáltalán nem idézi. Idézi ezzel szemben Karl Barthot, aki a modern protestáns kereszténység egyik legjelentősebb teológusaként elvileg elutasítja a zsinagógát, és idéz olyan szerzőktől (Buber, Rosenzweig), akik – szerinte – eltávolodtak a saját hagyományuk föltétlen igazságába vetett hittől, és ezért tesznek lapos kijelentéseket „a hit két útjáról”.

Nos, a II. Vatikáni Zsinat szövegei öntudatos katolikus szövegek, nem hagynak kétséget afelől, hogy a zsinat szerint a Katolikus Egyház áll az emberiség szellemi középpontjában, amennyiben Isten az „igazság oszlopának és székhelyének” rendelte (Lumen Gentium 8). Ennek ellenére ez a határozott, öntudatos szöveg nem fordul át a zsinagóga bírálatába, ahogyan azt sok korábbi katolikus szöveg megtette, és ahogyan azt Leibowitz Barth-idézeteinél is láthatjuk.

Írásomban megkísérlem bemutatni ennek jelentőségét. Talán még azt érdemes jelezni, hogy a zsinati szövegek új hangvételével a Holokauszt utáni öntudatos protestáns állásfoglalások jellemző hangvétele is párhuzamba állítható. A keleti ortodoxok újabb állásfoglalásait nem ismerem jól, de föltételezem, hogy ott is lezajlott egy hasonló hangnemváltás.

A zsidók és a keresztények közös öröksége a közös néven „héber Szentírás”-nak nevezhető iratcsomó, amelyet mindkét vallás hiteles isteni kinyilatkoztatásként ismer el.

A zsidók és keresztények közötti távolság oka a keresztények által „újszövetségi Szentírás”-nak nevezett görög nyelvű iratcsomó, melyet csak a keresztények ismernek el hiteles isteni kinyilatkoztatásnak a Messiásról, Isten Fiáról, a második Isteni személyről, Jézus Krisztusról¹.

Leibowitz gondolatmenetének a lényege, hogy az újszövetségi Szentírás ilyen tisztelete megmérgezi azt a módot, ahogyan a kereszténység a héber Szentírást használja, és ha ebből párbeszéd lesz, akkor ez a méreg sokkal komolyabban veszélyezteti az öntudatosan vallásos zsidókat, mint egy olyan vallással folytatott párbeszéd, amely elutasítja a héber Szentírást.

Mielőtt harcosan elhatárolódnék Leibowitztól, érdemes leszögezni, hogy valóban van olyan – zsidó gyökerű, Philóntól származó – keresztény szentírás-értelmezési tradíció, amely

messze elszakad a szöveg szó szerinti értelmétől, és olyan értelmekeket lát bele a héber Szentírásba, amelyekre azok szerzője nagyon rácsodálkozott volna. Ennek az úgynevezett allegorikus módszernek a keresztény alkalmazói tudatosan föl is vállalják, hogy ők az Újszövetség fényénél jobban értik a héber Szentírás rejtett értelmét, mint maguk az Istentől ihletett szerzők.

Van azonban egy másik keresztény szentírás-értelmezési hagyomány is, a tipologikus módszer, amely legalább olyan ősi, és eredményei zsidó szemzőgből is sokkal elfogadhatóbbak. A történelemben ez a különbség először az ókori antiochiai és alexandriai keresztény teológiai iskolák vitájában jelentkezett, de mára azt kell mondanunk, hogy a modern szövegmagyarázatban egyetlen keresztény irányzat sem használja az allegorikus megközelítést.

Hogy az olvasókat megkíméljem az elméleti teológiai fejtegetéstől, egy jó véres szentírási szakaszt választottam példaképpen, Jerikó bevételének a történetét (Józs 6).

Allegorikus módszert alkalmazó szövegmagyarázó úgy oldja föl az olvasó megbotránkozását azon, hogy Isten parancsára a győztes zsidók Jerikóban „megöltek mindent, ami benne volt, férfit, asszonyt, csecsemőt és agastyánt egyaránt, s a marhát, a juhót, a szamarat is kardélre hányták” (Józs 6,21), hogy rámutat: ez a történet csak test szerinti értelemben szól egy nép háborúiról, az Újszövetség fényében mi keresztények tudjuk, hogy itt valóban a bűn elleni harcról van szó. Jerikó a világ, amelynek a csábításait a keresztény embernek mindentülnél le kell győznie, és Isten *valójában* ehhez ad segítséget. A keresztény olvasó így meg van nyugtatva, a zsidók meg szé-

gyellhetik magukat, hogy ezt nem érik föl ésszel.

A tipologikus módszer azon a fölismerésen alapul, hogy az ilyesfajta szövegmagyarázattal valami mégsem stimmel. Ha Isten valóban a bűn elleni küzdelemtől akart volna tanítani, azt számos más módon megtehetette volna – meg is tette a Szentírás sok más részében. Valami magyarázatot csak érdemel, hogy itt miért ezt az elbeszélést találjuk.

Azt gondolom, ha ezzel a kérdéssel komolyan szembesülünk, akkor vallásos zsidóként és keresztényként kb. ugyanazokhoz a válaszokhoz jutunk el, és ekkor valódi tér nyílik a párbeszédre. A tipologikus megközelítés szerint a Szentírásban az van elbeszélve, ahogyan a dolgok tipikusan történni szoktak, amikor az ember Istennel találkozik. Ebben az elbeszélésben nem a jerikóiak találkoztak Istennel, ezért sorsuk kb. annyira érdeklő a szerzőt, mint mondjuk a kérők sorsa Homéroszt az Odüsszeia happy endje kapcsán. Istennel a zsidók találkoztak, és azt láthatják, hogy Isten szenvedélyesen harcol értük, eltiporja azokat, akik az útjukba kerülnek. Istennek ugyanakkor azt kell látnia, hogy a néptávoiról sem ennyire elkötelezett, nem tartja meg Isten parancsát (vö. a zsákmanýból való lopás elbeszélése). Isten választottai iránti tökéletes elkötelezettsége, és a választottak tökéletlen elkötelezettsége Isten iránt, az a zsidókeresztény örökség, amelyet ez a történet is bemutat. Mi keresztények persze javíthatatlanok vagyunk abból a szempontból, hogy Isten tökéletes elkötelezettségét személyesen a mi irányunkban, Jézus Krisztus életében véljük elsősorban fölfedezni... De a héber Szentírásban elbeszélrt történetnek ettől függetlenül megvan az önálló értelme, és ez az értelem a szövegről komolyan gondolkodó zsidók és keresztények számára kb. ugyanaz.

Leibowitz a továbbiakban azzal támasztja alá a maga fölvetését a zsidóság és a kereszténység közötti távoiságról, hogy rajzol egy karikatúrát Ábrahám és Izsák története kapcsán az istenközpontú zsidóságról, amelyben „az ember törekszik Isten szolgálatára”, és egy karikatúrát Krisztus kereszthalála kapcsán az emberközpontú

kereszténységről, amelyben „Isten teljesíti be az ember megváltás utáni vágyát”.

Ami a zsidó vallást illeti, sehol nem olvastam olyat a Tórában, hogy Isten visszavonta volna Izsák kapcsán tett ígéreteit. Ábrahám nem azt válaszolja Izsák kérdésére, hogy „téged foglak fölálldozni”, hanem azt, hogy „Isten majd gondoskodik bárányról az égőálldozathoz, fiam.” Vagyis a történet az Isten iránti minden határon túlmenő bizalom elbeszélése és nem a minden határon túlmenő szolgálalkúsége. A szolgálat a bizalomból fakad. Ábrahámot már akkor állítják próba elé, amikor sokadszor megtapasztalja Isten segítségét. A története nem arról szól, hogy egyoldalúan törekszik Isten szolgálatára, hanem egy szövetség története, amelyben a ráeső részt minden utóda számára mintaszerűen teljesíti. Típusa annak, ahogyan az embernek válaszolnia kell Isten megtapasztalt szeretetére.

Ami Jézust illeti, értem ugyan, hogy Leibowitzot elsősorban az ő Isten voltára vonatkozó keresztény kijelentések botránoztatják meg, de van egy legalább ennyire fontos kijelentéssor arról, hogy Jézus valóságos ember. Pilátus maga, aki elítéli, azt mondja róla, „Íme az ember”. Az ember típusa is ő, aki minden határon túlmenően bízik Istennel. Jézus ennyiben fia Ábrahámnak és nem ellenpólusa. Minden keresztény számára megmutatja, hogyan kell az embernek Isten szeretetére válaszolnia. Jézus személye keresztény meggyőződés szerint új és tökéletes szövetség Isten és ember között.

Leibowitz bemutatása tehát úgy a zsidóságról, mint a kereszténységről karikatúra. Mindkét vallásban megjelenik a gondolat Isten elkötelezettségéről a választottai iránt, és megjelenik az ebből fakadó erkölcsi imperatívusz arra vonatkozólag, hogy a választottaknak válaszolniuk kell Isten hűségére.

A II. Vatikáni Zsinat ezt a maga öntudatos katolikus módján úgy fogalmazza meg, hogy a zsidó nép elsőként kapcsolódik Isten népéhez [azaz a Katolikus, vagyis Egyetemes egyházhoz...], mert a szövetségeket és az ígéreteket kapta, mert belőle származik Krisztus, és mert Isten nem bánja

meg kegyelmi adományait (vö. Lumen Gentium 16).

Ami a keresztényeket illeti, elsősorban Krisztusnak igyekeznek válaszolni. A Krisztusban számunkra megjelent isteni szövetségi ajánlatra kétségtelenül nem a halacha megtartásával válaszolunk, hanem Krisztus életének követésével. Ahogyan a halacha kívülálló számára groteszknak tűnik, úgy tűnik groteszknak a keresztények részéről pl. a szerzetesi fogadalom az életre szóló szüzességről, tekintettel Krisztus életre szóló szüzességére.

Úgy vélem azonban, hogy aki szilárdan áll a maga vallási tradíciójában, az tisztelheti a másik vallási tradícióban azt az azonos kiindulópontot, hogy Isten szeretetére akarunk válaszolni, úgy, ahogyan ez a magunk emberi korlátai között értelmesnek tűnik.

„A remete, aki alávetttségének kitörő extázisában végiggörgeti magát a sziklákon, alapvetően egészségesebb, mint számos selyemkalapot viselő józan úriember, aki a Cheapside-on szokott korzózni. Az ilyenek legtöbbje csak akképpen jó, amennyire némi hervatag elképzelése van a rosszról. A vallási fantasztia javára ezúttal nem hozhatok föl többet, mint azt a legfőbb előnyét, hogy jóllehet a maga személyét elgyengíti és megnyomorítja, gondolatait még ekkor is a gigantikus erőre és boldogságra összpontosítja – olyan erőre, amely korlátlan, olyan boldogságra, amely nem ér véget soha”².

A szerző az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára.

Jegyzetek

1 Illik megemlíteni a héber Szentírásához fűzött görög nyelvű zsidó iratok kérdését. A keresztény felekezetek egymás között vitatkoznak azon, hogy ezek is Isten Szavának tekintendők-e. Ahogy látom, a zsidók állásfoglalása sem egyértelmű, hiszen nem tekintik Szentírásnak a Makkabeusok könyvét, de megünneplik a Hanukkát, amely egy ott elbeszélrt isteni csodának állít emléket. Bár a kérdés önmagában érdekes, témánk szempontjából nem lényegi.

2 G.K. CHESTERTON, *Eretnekek. II. A negatív szellemről*. Magyar ford. SzIT, Bp. 1991. 13.o.

Modern zsidó költők III.

MOJSE-LEJB HALPERN

Mondom magamnak

– Muszáj itt merengned, az ablak előtt állva?
Hisz akár ki is mehetnél az utcára.

– Az utca a kereskedőké s a hozzájuk hasonlóké,
kiknek egy percük sincs, s mindenük csak a lóvé,
az utca a villamosoké, melyek repülnek tova,
akár a madarak szállnak ide és oda,
az utca a gyerekeké s macskáké, szüntelen viháncolóban,
kik úgy ficáncolnak, mint halak a hálóban,
az utca a részegeké is, kik imbolyognak a házak között,
mint kéményekből szürkén a füst füstölög,
és napjaik ők úgy is tengetik,
ahogy az utcán csoszognak kóválygó lépteik.

– Keféld le, és bújj bele ruhádba,
borotválkozz, s menj a kávéházba!

– Mindenki úgy ül ott, az asztalnál körben,
mint meztelenek ülnek a gőzfürdőben.
Az ember egyre feljebb s feljebb mászik,
és csapkodja, csapkodja magát rogyásig,
mint a fürdőben a lépcsőkön a férfiak
vesszővel válluk fölött hátukat.
És beszélnek is – az ember ül, s beszél magáról,
magáról, az asszonyról s az ágyról,
és álmosan alszik is ott az ember
az asztal mellett, hol megkínálják helyyel.

– Vegyél virágot és kopogtasd a háznak
kapuját, ahol ma rád várnak!

– Mire jó nekem a nagyizálás az arcokon,
mely csupán a kemény fával rokon?
Mire jó a gazdagság nekem,
miről üvölt, hogy hamis szatén és selyem?
Mire jó a tűz nekem,
mi hideg gyémántokkal ég a kezeken?
Mit ér a vágy, a szerelem,
mely megmutat egy mellet, meztelen?

*Mire jó a gazdagság nekem,
mely nevet – mi áhít s tűnődik – mindezen?*

– E városon kívül is oly nagy a világ.
Hát miért nem vagy olyan, ki nekivág?

– Tudom, a világ oly igen nagy,
erdőben, mezőben oly gazdag,
mégsem tudom meggyőzni magam,
hogy lábam a nyakamba kapjam,
ám maradni sem tudok már e helyen,
mert itt maradnom immár lehetetlen.
Hát élek, s a csodára várok,
némán, elveszetten kóválygok
körbe, s bár élek, halott vagyok,
e zűrzavarból kitörni nem tudok.

Memento mori

És ha Mojse-Lejb, a Költő, mesébe kezd,
hogy a hullámok között látta a halált,
ahogy az ember a tükrében látja önmagát,
s mindezt egy bizonyos napon, reggel tíz óra tájt,
vajon elhinné-e valaki Mojse-Lejbnek?

És ha Mojse-Lejb a halálnak integetett
a távolból, s „Mi újság?” – tőle megkérdezte,
s közben több ezer ember az életet
a vízben vadul élvezte –
vajon elhiszi-e valaki Mojse-Lejbnek?

És ha Mojse-Lejb könnyei közt, az eskünek
adta lelkét, hogy a halál úgy elragadta,
ahogy a vágyakozó szeretőt majdnem bekapja
éjjel a szentnek tartott asszony ablaka –
vajon elhiszi-e valaki Mojse-Lejbnek?

És ha Mojse-Lejb lefesti nekik a halált,
nem szürkének, nem sötétnek, hanem színesnek és szépnek,
ahogy reggel tíz körül magát megmutatta
a távolban, hol a hullámok s az ég alja
összeérnek, vajon elhiszi-e valaki Mojse-Lejbnek?

A Centrál Parkban

Ki tehet arról, hogy nem látszik a fád,
hőfödte kert, én hőfödte kertem.
Ki tehet arról, hogy nem látszik a fád,
ha olyan nő sétál füveden,
kinek melle hullámszik sebesen
föl-le, mint viharzó hullámokon hajóz
egy kis hajó a tengeren, rajta két kalóz,
kik azt kiáltják, hogy ők két kalóz,
hőfödte kert, én hőfödte kertem.

Ki tehet arról, hogy nincs itt szarvas,
hőfödte kert, én hőfödte kertem.
Ki tehet arról, hogy nincs itt szarvas,
ha egy pap, ki áhítatos kéne legyen, mint egy gyermek,
szalad a süvege után, mit vad szelek levertek,
s kiáltja utána: hé, te, idehallgass!
S a süveg vadul pörögve
nem hallja őt, vadul pörögve,
hőfödte kert, én hőfödte kertem.

Ki tehet arról, hogy idegen vagyok neked,
hőfödte kert, én hőfödte kertem.
Ki tehet arról, hogy idegen vagyok neked,
ha sálamban, sapkámban rajtad végigmegyek,
milyenek ebben az országban másnak nincsenek,
s ha olyan a szakállam, hogy széttúrja szeled,
mint zsidó asszony a szénát, melyben gyerekének, ki beteg,
tojást keres, tojást keres gyerekének, ki beteg,
hőfödte kertem, én hőfödte kertem.

Szántó T. Gábor fordításai

Mojsze-Lejb Halpern 1886-ban született a galíciai Zloczowban. 1908-ban érkezett New Yorkba, némi bécsi kommersziális művészeti tapasztalattal a háta mögött. A *Di junge* költői csoportosuláshoz csatlakozott, s olyan anti-esztetizáló szatirikus újságok munkatársa volt, mint a *Der kibicer*, és a *Der grojszer kundesz* (A nagy bot), ahol lázadó és társadalomkritikus szerepben vált ismertté. Az évek során Halpern több irodalmi maszkot öltött magára, így ő volt Mojsze-Lejb a *takhsit* („ékszer”), Zarkhi, a filozofikus és vágyakozó bevándorló, s az elátkozott költő, akinek azonban az ellenséges világ nem tudja megtiltani a játékosságot a költészetben.

Az 1920-as években rövid időre csatlakozott a *Freiheit* (Szabadság) c. kommunista napilaphoz, és részt vett a proletár-költészetéről szóló vitában, de individualista beállítottsága kizárta az ideológiai konformitást. Az emberi létállapot miatt érzett undor és gyengéd aggodalom viaskodik fokozódó feszültségű és bonyolultságú, hasonlatokban bővelkedő műveiben. Gyakran emlegetik a legeredetibb és legkülönösebb hangú költőnek a jiddis költészetben, akinek köznyelvi stílusára olyan különböző költők hatottak, mint Icik Manger és Jakov Glatstein. 1932-ben, New Yorkban halt meg.

DÁNYI DÁNIEL

DOLCEVATTA

egyszerű ez mint egy vattacukor, ide teszek még egy kis piroscukrot, vörös mint a vörös rák, rákot kelt a ciklamát, a szacharinát, édes hazafiak, ti nekem csak hízzatok, a szeretet édes íz, aldehid, ezt megfogod angyalom. receptor az agyban, ha mármost az nincs, nem tud akkor szeretni, az agya nincs jól, örökölte, tudod te köztük mennyi van a cukorbeteg és mind idejön, cuklerájából mázasodnak ilyen túltelített cukorsziruppal, mint a kandírozott kurvaélet, és az egészséges fogcsorogás az kezdetben olyan, mint a sikált fehér kagylóhéj, fényes sós, ha rátámad a szű, hát szuvasodik, azok se Istent, se hazát, édes istenem és édesszájú mind, élvezeteg fajzata, hát visszaszívjuk amit kiszípolyoztak, és akkor a fehér máz alatt biboldószertől barnák a kagylófogak, hogy ez mi, hát ez zöldpisztáciás praliné, iráni mandulából, és karamellapor, látod porrá leszünk, önts rá olvadt sűrű barna masszát porcelánból, úgy, a Bourdalou edény, hát tudod mi ez? hogy tökéletesen illeszkedik a női combok ergonómiájához, na jól van édes, bourbon vanília parfüm, és kész vagyunk, kinyalhatod.

KISLELKEM

szóval a kis lelkem, az olyan mint valami szerv vagy tájék, a hipotalamusz, a lábszár, a vékonya, a kislelke, egy ilyen nagy, sápadtpiros fényű hűtőpultban tartja az ismerős hentes, és te odaállsz, kérsz belőle, bárd lendül reccs, és a mérlegen fóliázott állatrajzos papírra toccs, nem baj ugye ha több? nem, legyünk ma nagylelkűek, tessék aztán rendesen kiáztatni, nehogy besavanyodjon, kézcsók, és így megy ez minden nap, velő, pacal, apróhús, kislelke. a nagyüzemek kiszorítják az ilyen családi kisvállalkozásokat, elárasztja a piacot mind az olcsóbbik tömegnevelt, ipari lélekjelenléttel, hát nemsokára lehúzzhatjuk mi is a rolót. a múltkor is a köjálós itt címőzött az eredetvizsgálattal, hanem a hús az nem érdekli ezeket, viszont a lelkem bazmeg, az kell nekik a nyilvántartásba, most a kisujjam odanyújtom, aszt már a csigolyámból fűzi a rózsafüzért, a kurva lelke hogy alvadna a kockás füzetére. legközelebb pontosabban vágok, nincsen nálam félremérés, nem öntözök, semmi, ez a fényezés a pultba is gyárilag van micsináljak beszerelve. csak mindig pontosan vágni le, nem úgy szörmentén, de precízen és csontig. nyitva vagyunk csókolom.

Az 1902-ben Galíciában született Debora Vogel nemcsak a magyar nyelvű, de jóformán minden olvasó számára ismeretlen. A huszadik század eleji lengyel irodalom avantgárd nagymesterei, Stanislaw Ignacy Witkiewicz és Bruno Schulz társaságába tartozott, utóbbinak élethosszig tartó barátja és műzsája is volt. Egyikük élete sem volt azonban hosszú: 1942-ben, ugyanabban az évben, amikor Schulzot a drohobicsi gettóban agyonlőtték, Vogel – építész férjével és gyermekével együtt – a lembergi gettóban pusztult el. Abban a városban, amelyben élete nagy részét töltötte, s amely – Párizs mellett – a „montázsaiiban” megjelenő geometrikusan megrajzolt képzeletbeli városok alapja lett.

A modernizmussal kacérkodó lírai író nő művei néha újságcikkszerűen banálisak és egyszerűek, máskor pillanatnyi hangulatképeket ragaszt mélylenyomatszerűen egymás mellé. Másfél évtizedes írói pályája során nagyjából egykötetnyi prózát írt, írásait a lassú mozdulatok művészetének is nevezhetnénk. Többnyire jiddisül alkotott, novelláit később maga fordította lengyelre. Az alább közölt tárcafüzér a krakkói Austeria kiadó által nemrég megjelentetett „Akacje kwitna” (*Virágoznak az akácok*) című kötetéből való, amely hetven év után a méltatlanul elfeledett író első könyve, s amelyet Pawel Huelle ismert lengyel író egyenesen az évszázad egyik legjelentősebb művének nevezett.

Pályi Sándor Márk

DEBORA VOGEL

Értekezés az életről

ÉRTEKEZÉS AZ ÉLETRŐL – ELSŐ FEJEZET

Elég kimenni az utcára, a borostyános októberi alkonyatba: ilyenkor délután négy és öt óra között, az élet mindig „össze van törve”, bármi is történjen velünk.

A manikűröslány a „Salon de beauté”-ban, a Karmelicka utca huszonöt szám alatt mintha viaszból lenne, magas frizurájával, 1924-es babafazon; az erős *mille-fleurs* parfümillatú fodrász hullámos hajviseletben; a szalon tulajdonosnője ellenben még mindig akár egy mélyen kivágott ruhában, halcsontjai fölött kis gallért viselő dáma erősen retusált fényképe a falon, 1900-ból.

Édes, borostyános októberi napnyugta volt, mikor a Karmelicka utcai

Szépségszalon tulajdonosnője minden formáság nélkül odafordult a segédjéhez – a vendégek egybehangzó véleménye szerint – egy értelmetlen kérdéssel: valójában miért is élek én?

Ebben a pillanatban, mintegy válsákként, a lila lámpaernyő alatt megingott és megmozdult a viaszbábszerű manikűröslány, s a bleu-szoknyás hölgynek egy alumíniumtálacskában körömápoló vizet nyújtott át.

Majd a fodrász nagy zajjal és fantáziával nekiállt ondolálni, egyik frizurát a másik után, aprólékos, gyengéd odaadással véve szemügyre minden egyes hajfodor fazonját, a három centinként egymást követő fodrokat.

A fiatalabbik gyakornoklány viszont a maga részéről – megmagyarázhatatlan sietséggel és semmivel sem indokolható hajcihő kíséretében –

elkezdte sorba rendezni a fekete és barna hennás dobozokat.

E talmi látvány, a dámával és a hennafajta hajfestékes dobozok katonás rendjével, így juttatta szóhoz, hogy van miért élnünk a világon. És történehetett-e másképp ebben a környezetben és ilyen körülmények között?

Mindig így kezdődött. Azzal a kérdéssel, hogy „minek élni”, vette kezdetét minden egyes élet, és ez az őszí értekezés is az életről.

AZ ÉLETRŐL SZÓLÓ ÉRTEKEZÉS MÁSODIK FEJEZETE

„Mégiscsak érdemes élni.”

Mindig így kezdődött az élet és az értekezés második fejezete.

Ilyenkor általában nyár van, s a világ nyúlós, tágas és vaskos anyaga erjed az előjelektől, az illatoktól és a lehetőségektől. Különbféle rögökre oszlik és bomlik: érdes, laza és otromba rögökre; fészerekre és rugalmasakra, akár a várakozás; és lapos, semmis, anonim fémlapokra, meg tétova papírhulladéokra, amit a nagy, kevély, a maga bizonyosságában már-már ordenáré életanyag hagy maga után.

Ez az egész beleolvad a testek és keblek, a dudva, a falevelek, falak, palackok és események babusgató és lélekkel teli kontúrjaiba. És akkor van miért élni a világon.

A városi parkok fái alatt ilyenkor súlyos, kerek mellű torzszülemények sétálnak; barack- és testszín brokátfüzőjükbe gyömöszölik testük rendezetlen rétegeit és hurkáit. Túl sok a test. A nyár hatalmas leveleinek illatát árasztó test. Ahogy forr a lehetőségektől.

Ilyenkor idős hölgyek bámulnak a testek után megnyúlt, főleg mellük táján lógó ruhákban. Meg azok, akik „nem bírnak élni”.

És ekkor már biztosak lehetünk abban, hogy minden járókelő fejében egy és ugyanaz fordul meg: hogy megállíthatatlanul elmúlik az élet, és a mai az egyetlen mézédés nap, még te-le lehetőséggel és ígérettel.

Ilyenkor mindig bronzszínű a hőség; a világ fémszerű, izzó forró-sággömb, és az élet megérett az alkonyatra.

AZ ÉLETRŐL SZÓLÓ ÉRTEKEZÉS HARMADIK TÉTELE

Október hava, amely csupa réz és szürkéségsűrítő, úgy tűnik, különösen alkalmas arra, hogy az életről értekezzünk. Odavonz és becsábít a fogalmak szürke miliójébe, talán mert olyannyira hasonlatos az értekezés szürke és kontemplatív látképeihez.

És csakis ezen az alapon volt lehetséges és érthető, csakis ilyen körülmények között volt megengedhető az értekezés elcsépelet tétele: „hogyan áthaladjunk az életen”.

(Az élet talán olyan, akár egy idegen utca a hajdan nagyon is ismerős városban. A házak egy ilyen utcában például sima és négyszögletes homlokzattal vannak megáldva: kontemplatív házak. Az élők könnyedén, szinte bársónyosan lekerekítve. De talánunk itt gömbölyded, teljesen meglepő erkélyeket is: a ház oldalsó frontján, túlságosan is lent, szinte hajszálnyira a járdától: amolyan félgömb alakú indák, a fal tövéből kunkorodnak elő. Odébb egyszerűen csak egy szürke, rideg, kiugró ház, meghatározatlan fajta lakóival.)

A Karmelicka utcán e kora délutáni, már szürke októberi órán Sz., a Gródecka utcai stílbútor-asztalos halad át; a Teatyńska utca felé tart, ahol egy csiszolt kobaltszín női szobára kap megrendelést.

Néhány kőlapnyira innen egy hölgy halad a járdán, tökéletes vonalú, szemcsés anyagú mattbarna kosztümben, ami csupa lágy kontempláció, és puha filckalapban, ami színre megszólalásig hasonlít a ruhához.

A mattbarna ruhás hölgy lebegve lépked, jámboran himbálódzik enyhén boltozatos lábán, s ahogy gondolataiba merül, minden lépéssel jobban idomul a járda szürke kőlemezeihez.

Láthatóan úgy jött el hazulról, hogy jó nagyot fog gyalogolni mindenféle, véletlenszerűen útjába kerülő utcákon.

A leMBERGI Karmelicka utca, mint ha csak a „céltalan” járkálás érdekében hozták volna létre, mindig tele színes édességekkel. Az egyik oldalon, az utca csaknem teljes hosszában az egynemű, lágy és fehér fal, ami maga is a szürke ég része, közvetlenül kapcsolódik a szürke vagy kék égbolthoz. Ez az utca mentes mindenféle vibráló lelkű homlokzattól, ami inga-tag hangulattal, végül pedig teljes zűrzavarral árasztatná el, mivel ez többnyire hozzátartozik a hangulathoz.

Járálni lehet céltalanul is, ha az életet a mindennapi ügyintézés felől nézzük. Valami célunk persze mindig van, nem kétséges, még ha ezt nem is sikerül maradéktalanul alátámasztanunk bizonyos bevett, elfogadott, meghatározott hétköznapi szükségletekkel.

Ez esetben nem arról van-e szó, mondjuk, hogy „felejtünk”? Elfelejtjük, tegyük fel, minden adandó alkalmat a jóvátehetetlen dolgokat, amelyeket az emlékezet folyóként ölel

Lemberg korabeli látképe

Bruno Schultz:
Önarckép

Stanislaw Ignacy Witkiewicz

körül, ahogy megpillantjuk a króm-gesztenyéket vagy a fehér falat.

A mattbarna kosztümes hölgy gyönyörű: rózsaszín öszibarackkal kevert bronz fakéreg a bőre és csodásan barna a szeme. Általa jut szóhoz – a szentimentális Karmelicka utca részvételével – a minduntalan „felejtési” vágyó lélek megannyi olcsó kívánsága és szükséglete. Ekkor már mézes az alkony, és úgy, mintha nem lehetne tovább élni.

A Karmelicka utcán szinte egyáltalán nincs forgalom, se autók, se szekerek; s mivel ez nem az élet távoli centru-

mait összekötő közlekedési útvonal, megmarad a fásult és kiábrándult embereknek. Csak egy-két autó jár erre, ügyfelei mindig ugyanazok: a Kurkowa utcai szülészeti szanatórium felé igyekvő tébolyult nők, akiket az a kifürkészhetetlen és titkolt hév éget, hogy néhány órán belül anyák lesznek.

A világos kabátos hölgy a gesztenyefák alatt bepillant minden elhaladó bérkocsiba. Az arcán a szomorúság és az édességek könnyű pora ül, s ahogy néz, gyűrött őszi levélre hasonlít.

Ilyentájt alig egy-két járókelő van az utcán, sietősen és szórakozottan szedik a lábukat. Az efféle járkálás nem tartalmaz semmi lehetőséget: így képtelenség megragadni annak az utcának a sajátos auráját, amelyben a járókelők teste és ruhája árasztja az elasztikusságot és valamiképp az élet értelmét is. Ez a néhány ember nem akar – szemmel láthatóan – semmi többet, csak minél hamarabb megtenni az utca két vége közti távolságot: e délutáni időszakot jellemzi az is, hogy az emberek könyörtelenül felhagynak addigi foglalatosságukkal, vagy hazaindulnak az irodából.

A Karmelicka utca 37. szám alatti „Femina” báról pedig egy tangó refrénje hallatszik, amelyet egész októberben szenvedélyesen játszottak, hogy „vagy minden... vagy semmi”.

Erre a járókelők az élettapasztalat egész rétegeit fedezik fel magukban, nem tudni, honnan kerültek elő, de mintha magyarázatul szolgálnának az iménti életbölcseességhez: hogy vagy semmi... vagy minden.

Ez a tézis azonban, amit ezúttal a tangó szövege képvisel, nem a lélek tompa, lapuszerű tengődésére utal; érdemes továbbá kizárni az események és a sors mohó habzsolását vagy a „várok a sorsomra” életérzését is. Ez a teljesen elhibázott szóhasználat, aminek a történelem és a véletlenek tapostak utat, a maga elégtelenségében az élet azon szakaszára emlékeztet, amikor az ember – tájékozódásképp – olyan fogalmakat használ, mint a „várakozás” és a „rezignáció”.

Miközben ez a mondat egész mást jelent: nem kevesebbet és nem többet, mint az élet utolsó, „harmadik” tételét. Amely tétel más körülmények között

úgy hangzik: „áthaladni az életen”.

Az pedig, hogy a tételmondat egy közönséges sláger refrénjében ismétlődik, már mit sem változtat a dologon. Hisz mindenki érzi, hogy még ott is a lehető legkomolyabban az életről szól, mert az élet minden körülmények között ugyanaz, még olcsó hangulati vágyképek közepette is...

Így jutunk el az életről szőtt őszi értekezés végére. Ekkor mindig október vége van, és az illat, amit a sárga megrozsdaszín levelek árasztanak, tele a nyers színek és a véget ért dolgok melankóliájával.

A tézishez ugyanakkor magyarázat is tartozik, a következő: Ha az ember minden életerejét előre meghatározott dolgokba fekteti, ritkán találkozik az azal, amit boldogságnak nevezünk. Ekkor tudniillik: 1. vagy „összeomlik”, mert nem az történt, aminek történnie kellett volna; vagy 2. „túl kevés az élete”, mert minden bekövetkezett, ami csak bekövetkezhet.

Karmelicka. Az elhúzódó október délutáni alkony váratlan bolthajtásai-

val és kidomborodó, kissé szomorkás színeivel kitölti ezt a tárgyias életmagyarázatot, az örökös kiszámíthatatlanságot; értelemmel és édességgel telíti a fogalmak lapos látképét, amivel véget ér egy újabb év.

Az alkony olyan volt, amilyen októberben, ebben az órában lenni szokott. Pasztell és szürke, rejtélyes ígéretekkel teli alkony, miközben a gesztenyefákról, a falakról és az arcokról hatalmas, gyűrött levelek formájában hullott a szomorúság.

Ma azonban nem az estének ez az első, szentimentális rétege számított. Az este ma a maga anyagának másik rétegét mutatta: az ebben az évszakban felfoghatatlan, kék alkonyati láthatárt, amelyre rideg dolgok települtek; kemény, fémes aromák és a járás-kezelés, a tárgyak, az elhordatlan női ruhák névtelen illata.

És az utcák tele agyagos és maró szagokkal; tele nyers és dudvaszerűen taszító ügyek ígéréteivel, ami ezt a felfoghatatlan boldogságot nyújtja.

Pályi Sándor Márk fordítása

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes éves
előfizetési díj 15 500 forint

Megrendelhető
a szerkesztőségben, telefon:
210-5149, fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

SZERETNÉNK ÖNT IS
OLVASÓINK TÁBORÁBAN ÜDVÖZÖLNI.

SZERZŐINK A TÉNYFELTÁRÓ ÚJSÁGÍRÁS,
A KORTÁRS IRODALOM, PUBLICISZTIKA
ÉS GRAFIKA ÉLVONALBELI KÉPVISELŐI.
PÉNTEKENKÉNT KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ AZ **ÉS**-RE!

„Ilyen időket éltünk...”

Nyerges Andrással beszélget Várnai Pál

Nyerges András Budapesten született 1940-ben, bölcsészdiplomát szerzett 1963-ban, dolgozott színházi-, ill. rádiódramaturgként. 1979 és 1991 között könyvkiadói szerkesztő volt, 1993 óta szabadúszó író, újságíró. Pályáját verseskötetekkel kezdte (Emberi hitben, 1963, Fanyar tükör, 1965, Holnemvolt, 1967, Valaki győzött, 1970, Magam ellen, 1976). Írt regényeket (Jó vér, 1969, Szigorúan bizalmas történet, 1985), szatírákat (Magyar fakír, 1988) történelmi drámáját pedig (Az ördög győz mindent szégyenleni, 1983) a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház mutatta be. Oknyomozó publicisztikai írásai eddig négy kötetben jelentek meg: Jobb- vagy Balkánján (1998), Senkiföldje: irodalom (1999), Színrebotás (2003), Rendes ország, kétféle történelem (2005). Munkásságát Gábor Andor-díjjal (1990), Pulitzer-emlékdíjjal (2000), és Magyar Lajos-díjjal (2004) ismerték el. Önéletrajzi indíttatású Voltomiglan c. regénye először 2002-ben jelent meg, ennek második kiadása (2007) komoly sikert aratott, s ugyanebben az évben a müncheni Knaus Verlag kiadásában, Nichtvordemkind! címmel németül is napvilágot látott.

Fotó: Tóth Csilla

– A Voltomiglan mostani sikeréig leginkább újságíróként ismerték, mint aki egy addig nem létező műfajt is kitalált újságcikkei számára: csaknem 15 éve folyamatosan megjelenő sorozata előbb a „szűrőpróba”, majd pár éve a „színrebotás” címet viseli és olykor a „bal-”, ám sokkal gyakrabban a „jobboldal” múltjában fedez fel olyan kompromittáló motívumokat, melyekkel ma is találkozhatunk. A két világháború közti sajtó, no meg

a kiadott levelezéskötetek, memoárok szinte tálcán kínálják a meghökkentő párhuzamokat. Gondolom, ennek senki sem örül. Érték támadások emiatt?

– Bármilyen meglepő, nemigen. A cikkeimben ugyanis – nem panaszképpen mondom – rengeteg kutatómunka van, írásaim savát-borsát nem a kommentár, hanem az idézetek tömege adja. Aki velem vitázna, vagy meg akarna bélyegezni, annak minimum azt a félkönyvtárnyi anyagot ké-

ne átböngésznie és kijegyzetelnie, amit én egy-egy cikkhez átnézek, különben milyen alapon mondaná, hogy amit citálok, az nem létezik, vagy másként és másról szól? Ezt a fáradságot a jobboldal nem veszi magának, egyébként is – gyakran hányom a szemére – nincs tisztában saját hagyományával, nem tudja, kik voltak a szellemi elődei, ha tehát az ő mondataikat, reflexióikat ismétli, azt öntudatlanul teszi. (Így persze a dolog annál rosszabb, annál árulkodóbb). Ráadásul én a baloldal múltbéli baromságairól se hallgatok, ezért elég nehéz rajtam fogást találni. Nemrégiben Szentmihályi Szabó Péter a *Demokratában* megpróbálta: valami olyasmit írt, hogy az „életemet tettem fel” a mai jobboldali és az egykori nyilas eszmék közti hasonlóságok felfedezésére. Gondolom, azt remélte, sikerül ezzel megsértenie, én azonban elégedetten nyugtáztam az *ÉS*-ben, hogy végre valaki a jobboldalról elismeri: igenis, vannak ilyen hasonlóságok, s olyan bőségben, hogy akár egy életen át volna mit közszemlére tenni belőlük.

– Színrebotásai több százra rúgnak...

– Bocsánat, hogy közbevágok: 2007 októberéig ötszázhuszonnégy jelent meg belőlük. Teszem hozzá: tizenöt év alatt.

– Leggyakrabban a húszas évek elejének fajvédő, illetve a harmincas-negyvenes évek náci-völkisch mozgalmainak ideológiájával foglalkozik. Néha egy-egy politikai botrány a téma, mint az akkori szélsőjobboldal 1923. március 15-i utcai randalírozása, hogy ne mondjam, „békés tüntetése”, máskor egy-egy író karrierizmusból fakadó megbicsaklásai, mint azé a Szabó Pálé, aki egyaránt kedvence volt az 1945 előtti jobboldali, majd az 1945 utáni „baloldali” kormányoknak. Érdekes és szomorú dokumentumokat ástott elő az emigrációban Meyerhold denunciaciójaig züllött Balázs Béláról is, és még sorolhatnám. Hogyan talál rá témáira? Hogyan keletkeznek ezek az írások?

– Amikor bekövetkezett a rendszerváltás, a távoli és közelebbi múltunkról vagy semmit, vagy féligazságokat, vagy tendenciózus hazugságokat tud-

tunk. Roppant kíváncsi természetem van, és amint lehetséges volt betekinteni az ún. „zárt” anyagokba, döbbenetben láttam, hogy semmi sem úgy van, mint hittük. Miközben az egyik ügyben „szimatot kaptam”, egy másik, addig nem sejtett torzításra, manipulációra is rábukkantam. Így csöppenek immár 15 éve folyamatosan egyik nyomozásból a másikba. Úgy gondolom, nem az az érdekes, amit a leleteimhez hozzáfűzők, hanem maguk a leletek, de az ingert, az indíttatást leg-

többször a jelenből kapom: történik valami, ami engem régvolt történetekre emlékeztet, s néha még a szóhasználat, a beszédfordulatok is röhejesen azonosak, én pedig egyszerűen nem bírom ki, hogy ilyenkor – számítva az olvasó asszociációs készségére – egymás mellé ne rakjak példának okáért egy 1944-es, meg egy 2007-es szöveget. Szerintem ez magáért beszél.

– A Voltomiglan 2007-es, immár második kiadása gyorsan elfogyott a boltokban. Minek tulajdonítja ezt a sikert?

– Olyan családban születtem, amely méretarányosan kicsinyítve szinte leképezte az egész társadalomban létező feszültségeket. A regényem pedig (főként) 1944-ben játszódik, amikor a konfliktusok már pusztán rokoni civódásokat jelentettek. Apai nagyanyám zsidógyűlöletéhez csak egy tragikusan embertelen rendelet, a szerencsére csak egy napig érvényes „árjapárja” törvény hiányzott mint szikra, és kis híján anyám elpusztításához vezetett. Apám emberségéről viszont épp eb-

ben a kiélezett helyzetben derült ki, hogy mennyit ér. Ő a saját anyjával szemben is megvédte az én anyámat. A jelenetnek, melyben eldől, hogy ki kihez tartozik, négy évesen tanúja voltam, és minden másnál mélyebb nyomot hagyott bennem. Később, felnőttként és íróként, kihasználva, hogy családuk mindkét ágán megőrződtek a dokumentumok, keresztlevelek, anyakönyvi kivonatok, megpróbáltam kibogozni, mi és miért történt annak idején, és túl ezen, hogyan tudtak később egy családban, egy lakásban együtt élni azok, a felmenőim, akik közt a fenti dolog megtörténhetett? Úgy látszik, most jött el igazán az ideje annak, hogy ne csak nagy általánosságban, de családi históriákra is lebontva megbeszéljük a múltat, s talán ezért is pendített meg sokakban valamit a regényem: levelek, telefonok, emailek sorát kapom most, és majd mindegyik arról tudósít, hogy olyasmi, mint amiről a *Voltomiglan* szól, az illető családjában is megesett.

– Idéznék egy francia mondást: „Mindent megérteni annyit jelent, hogy mindent megbocsátani.” Ön, úgy is, mint az események krónikása s egyben átélője, hogy van ezzel?

– Nekem az volt az egyik legfőbb gondom, hogy az egykori gyerek elfogultsága ne legyen az író elfogultsága. Gyerekkoromban gyűlöltem az apai nagyanyámat, de a regény írása közben megértettem, meg kellett értenem az ő motivációját is – ez már csak egy ilyen mesterség. Amikor nagyanyám már magatehetetlen beteg volt, anyám ápolta, s én sokáig nem tudtam felfogni, hogyan volt erre képes. De talán épp ez adott elégtételt anyámnak: az az ember, aki őt habozás nélkül feláldozta volna, végül teljesen őrá szorult, tőle függött. De arra is rá kellett jönnöm, hogy nagyanyám egész élete, küszködése az egyedül fölnevelt fiáért való aggódásról szólt, őt ez vezérelte, ezért nem törődött azzal, hogy ami – szerinte – a fia életét védi, az valaki másnak, a menyének a pusztulásához vezethet. Ilyen időket éltünk és ha erről beszélünk, nincs helye széptésnek, de azért én a megbocsátásnál jobban hiszek a mindenkire kiterjedő empátiában.

KONKOLY ÁGNES

„Ellopott idő”

Ámos Imre művészete

Ámos 1941. januárjában kelt naplóbejegyzésében a munkaszolgálatot „*ellopott időnek*” nevezi. Ez a kifejezés munkásságára kettős értelemben is jellemző, egyrésztől ahogyan páratlan erővel és érzékenységgel ragadta meg a lélek hangulatainak illanó varázsát, hogy a változót az örökkévalóságnak örökítse meg, mintha minden munkája a múlt idővel dacolna. Másrésztől megragadó erővel ábrázolta mindazt a tenger szenvedést és igazságtalanságot, melyet ő maga is, és azok az elrabolt, elpusztított lelkek hordoztak, akik a holokausztnak estek áldozatul. Ő maga is ilyen „ellopott lélek” volt, aki egyszerre áldozata és krónikása is tragikus korának.

Ámos 1907-ben született a Szabolcs megyei Nagykállón. 1927-től 1929-ig a pesti Műegyetemen, majd 1929-35-ig a Képzőművészeti Főiskolán tanult, mestere Rudnay Gyula. Már elsőéves egyetemistaként kiállít a Szinyei Tavasz kiállításán. Művészi hitvallásáról, kortársakhoz fűződő viszonyáról, mindennapos anyagi gondjairól, szorongásairól, üldöztetéséről, alkotásai mellett. Naplója alapján kaphatunk képet, melyet 2003-ban Egri Mária művészettörténész jelentetett meg, a Múlt és Jövő gondozásában. A napló az 1935 és 1944 közötti, az, Ámos haláláig terjedő időszakot öleli fel. Segítségével képet kaphatunk a magyar modernizmus képviselőihez fűződő viszonyáról, és a korabeli hazai művészeti élet pezsgő miliójéről is. A magyar avantgárd mozgalom születésének nyitánya, a Kernstok, Czöbel és Márffy, Berény, Tihanyi, Pór Bertalan, Orbán Dezső alapította Nyolcak

Ámos Imre: Égő zsinagóga

mozgalmának nyílt szembefordulása az impresszionizmussal. A Nyolcak szellemi örökségét, az 1924-ben alakult KÚT viszi tovább, melynek emblematisztikus képviselői Rippl, Vaszary, Aba Novák és Szőnyi. Ebben a művészi és szellemi közegeben indul Ámos pályája. Még ebben az évben 1935-ben megkapja a Lipótvárosi Casinó Ruszt emlékdíját és '36-ban is kiállít az Ernst múzeumban. 1938-ban a Nemzeti Szalon tagja lett. Önéletrajzában büszkén említi, hogy a kiállításon a Szépművészeti Múzeum és a Fővárosi Képtár is vásárol tőle. A napló tanúsága szerint az 1936 előtti korszakában különösen Berény hatott rá, de egyes lapjain Rippl-Rónai hatása is megfigyelhető. 1937-ben a KÚT tag-

jai sorába választja, ennek ellenére gyakran találhatunk olyan feljegyzéseket, melyek tanúsítják művészete kortársak között ritkán talál megértésre. Csalódottan jegyzi fel, hogy az általa nagyra becsült Berény és a poszt-nagybányai tradíciót képviselő Bernáth Aurél például „*túl franciásnak*” tartja művészetét. Ebből kitűnik, hogy a Párizsban már régen „kanonizált” absztrakció és a kubizmus eredményei itthon nem aratnak osztatlan sikert. A feljegyzésekből az is kiderül, hogy Ámos a Nyolcak által képviselt cézanne-i, illetve fauve ihletésű tradícióival sem tud maradéktalanul azonosulni. Perlottot, Kmettyt, Czöbelt pedig „*lefestő művészeknek*” tartja, és sem a posztnagybányaiak természetábrázolása, sem az expresszív naturalizmus nem elégíti ki, viszont csodálattal szól „*a két nagyszerű víziós művészről*”, Csontváryról és Gulácsyról. Gyakran panaszkodik mindennapos anyagi

gondjairól. A feljegyzések igen nagy hányada az elvágyódásról, és az Anna Margithoz fűződő mély szeretetről és ragaszkodásról tanúskodik, s néhány feljegyzés azt sugallja, hogy egyedül feleségében talált megértésre, feltétel nélküli társra, barátira.

1936-tól kezdődően nyaranta, Szentendrén dolgozik, az Európai Iskola művészeivel. Lelkesíti a Vajda és Korniss által kidolgozott új látásmód jegyében fogant szentendrei program. Az Európai Iskola, a posztnagybányai „akadémizmussal” szemben a tájat csupán kiindulópontként használja; a táj, a város csupán alkalom az elvont

Ámos Imre: Hajnalvárás

gondolatok közvetítéséhez. Vajdához fűződő barátsága befolyásolja Ámos művészetéről alkotott elképzeléseit. Vajda művészetét, a '30-as évek közepétől, egyre inkább az a kubizmus szellemében fogant eszme határozza meg, mely radikálisan leszámol a hagyományos értelemben vett perspektívával, és az absztrakció szellemében értelmezi a valóságot. Vajdánál a kontúr és a vonal autonóm mozgása, „ön-

mozgása” válik vezérelvvé. Ámos művészete mélyén azonban alapvetően más világnézet lakozik, mint Vajda konstruktív-szurrealista kompozícióinak hátterében. A látható valóság színei, kontúrjai, formái nem a valóság tükörképei, de nem is csupán a perspektíva szabályai alól felszabadult művészi kifejezés eszközei, hanem a lélek és transzcendencia tükörképévé lényegülnek át. Ámos ecsetjét a vízió vezeti, vásznain a tudatalatti mélyen lappangó árnyképei kelnek életre. Vajdát a valóság újfajta látásmódja és ennek az új látásmódnak megragadása érdekli, Ámos műveiben az emberi lélek legtitkosabb szorongásai elevenednek meg. A táj, az ember, a tárgy nem pusztán motívum számára, nem pusztán alkalom, hogy dacoljon a hagyományos perspektíva felfogással és a naturalizmussal. Alakok, tárgyak, házak mind az emberi sorsról, lélekről, létről való elmélkedés szimbólumai, a lélek visszatükröződései. Az 1933-ban készült *Tisztaság vize*, a korai korszak emblematikus műve. A képen paraszti udvaron ácsorgó leány tárul szemünk elé, a lány arcát kendő takarja. Ez az eltakargás ellentmond a „művészi kép” hagyományosan feltáró, megmutató rendeltetésének, a lány zárkózottsága, elrejtőzése, az emberi lélek feltárulkozásra és rejtőzködésre való vágyának ellentmondását szimbolizálja. Ámos saját kifejezőmódját „asszociatív expresszionizmusnak” nevezi, ars poeticáját a következőképpen fogalmazza meg 1937 júliusában kelt naplójegyzésében: „...teljesen szubjektív emlékképekből táplálkozó víziós képekre helyezzük a fősúlyt (főképp én). Én szeretném ezt tovább vinni olyan irányba, hogy a kép szuggesztíven fejezzon ki örök emberi érzéseket, amit a legősibb és legkésebbi kor gyermekei is éreznek majd. Szóval a lelkiélettel összefüggő, mindenkinben felébredő, rajta keresztül individuális és mégis általános emberi érzéseket. A lefestett natúrából vett motívumok csak arra szolgálnak, hogy velük asszociálódva jelenjék meg a víziószerű kivétel, szerintem olyan képeknek kell jönni, amelyek nemcsak egy lírai hangulatot, csöndes mélézást keltenek a szemlélőben, hanem a motívumokkal való

asszociációk és a víziószzerűen felrakott képelemek révén a szemlélőt szuggesztíve megfogva, benne – talán ugyanazokkal a motívumokkal összefüggő – lelki feszültséget megindító, gondolkozásra késztető munkát idézzen elő. Nem tudom elég világosan megmondani ill. kifejezni, amit érzek s talán megcsinálni sem tudom, de ezt szeretném. Mert amikor az absztrakciós kísérletek után visszatérek a festők a látott motívumok alkalmazáshoz (...), akkor nem elég lefesteni a tárgyakat, figurákat vagy tájakat csak mint motívumokat, hanem szerintem ezeknek a holtan is élő tárgyaknak lelkét ill. környezetükre való hatását kell a festő szubjektív víziós látásán keresztül kivetíteni.”

Ámos művészetében meghatározó 1937-es párizsi tartózkodása. Később, ezekre az évekre visszaemlékezve, sok élményről és művészi inspirációról számol be, a naplóba ekkoriban mégis kevés feljegyzés kerül. A Chagallal való találkozásra azonban részletesen kitér, megjegyzi, hogy Chagall szívélyesen fogadta őt és feleségét, mindkettejük munkáiról dicsérrettel szól és hosszabb párizsi tartózkodásra ösztönzi őket, erre azonban sajnos a hiányzó anyagi források miatt nem nyílik lehetőség. Bár Chagall hatása forma és témaválasztás szempontjából jelentős, összevetésük során mégis két, alapvetően eltérő lelki alkat és művészi koncepció körvonala szövedik. Chagall hatását mutatja például, az 1943-ban készült *Lebegés* vagy a *Fekvő alak angyallal* című rajz, de a mindkettejükönél visszatérő téma, a keresztrefeszítés is példa erre az *Izbégi feszület* és a *Szolnoki vázlatfüzet* több lapja. A keresztény ikonográfiai tartalom átértelmeződik, a keresztthalál az individuális és emberi szenvedés egyetemes szimbólumává válik. Chagallnál a lélek szárnyal, fizikai és térbeli korlátaitól megszabadult alakjai egy eszményi álomvilág képét rajzolják meg. Ámos látomásai ezzel szemben a lélek mélyén sötétben sejlő szorongásokat tárják elénk, álomvilága nem a gondtalanság, szerelem, boldogság ígéretét, hanem a szörnyűséges víziókkal való szembenézést kínálják. A '30-as évek végén a zsidótörvények, az egyre nyíltabb és ag-

Ámos Imre: Önarckép a ravatalon

resszívabb antiszemitizmus és a szorongató pénzhiány egyre jobban ellehetetlenítik Ámosékat. E fojtogató hangulatban születik meg, 1938-ban, az *Égő zsinagóga*. Egy szörnyülködő asszonyt ábrázol, akinek fejből férfi alak – talán maga a festő – nyúlik ki, aki parányi korszájával oltani próbálja a tüzet és egy kiskakast, csőrében sófárral, talán a kállói rabbi dala nyomán. A zsinagóga megmentése reménytelen vállalkozásnak tűnik, a képen eluralkodó sötét iszonyat, brutális pusztítás vészterhes lehelete érződik. Ám a baljós jövő miatt érzett szorongás mellett a reménységet is megjeleníti a háborút megelőző években, például a *Hajnalvárás* kakasának képében, melynek háttérében Szentendrét, előtérben az alvó festőt láthatjuk. A kakas, aki a sötétségből a világosságba vezető pirkadat hírnöke mint remény-szimbólum visszatérő motívum Ámosnál. Ahogy a keresztrefeszítés esetében, itt is a keresztény ikonográfia jelentéstartalmának kiszélesítéséről, ezáltal újraértelmezéséről van szó. A kakas, mint Krisztus feltámadásának szimbóluma Ámosnak, a saját és a zsidóság feltámadásának reményét hordozza; „Olyan lealázó ahogyan visszaszorítanak bennünket

csaknem minden foglalkozási ágból, valami szörnyű sötétség fekszik az embereken mintha meg lennének fertőzve valami bacilussal (...) Minden baj levezetését az antiszemitizmusban látják és bár tudják a vezetők, hogy ezzel nem oldják meg az égető problémákat, homokba dugott fejjel végigcsinálják az embereket a legszörnyűbb nélkülözésbe kergető törvényeket. Hiába a tisztánlátóbbaknak figyelmeztető szavai, rövid pünkösdi királyságot jelentő eredményekért kutasztanak egy embercsoportot a szabadság egyenlőség testvériség nehezen kiharcolt bástyáiból (...) Nem véletlen az hogy ezt a kis népet minden időben el akarták pusztítani azok akik nem bírták a versenyt velük szemben (...). Egy olyan szellemiség hordozói vagyunk, amely előtt a fiatalabb népeknek meg kell hajolniuk akár akarják, akár nem. És hiába üldözik a zsidóságot elpusztítani nem fogják vele, mert már fejlődik a Jordán mellett ősei földjén egy olyan nemzedék, mely otthon érzi magát és nem kell hallani folyton a csúfolódók kiabálását és amelyik alapja lett újra annak a népnek – melyből Krisztus és a nagy próféták születtek.” (1938. december)

Az 1940-44-ig terjedő időszak a munkaszolgálat évei. A munkaszolgálat alatt készült vázlatkönyvek, köztük az utolsó, a Múlt és Jövő gondozásában megjelent *Szolnoki vázlatkönyv*, mely verseit is tartalmazza, a múlt kö-

déből felsejlő emlékek, a szeretett asszony, és az örök összetartozás képei, (mint például a *Búcsú*), az ember- és sorstársaság iránt érzett végtelen empátia és mérhetetlen szenvedés megrázó dokumentumai. Ámos a szolnoki munkaszolgálatról már nem tér vissza, korai halálát több versében és az *Önarckép ravatalon* című is megjövendölte. A zsidó sors Ámos számára személyes identitását, de egyúttal művészi identitását is jelenti. Szenvédései váltak ugyanis művészetének igazi nagy motívumává, személyes sorsának tragikumában érte el művészi kiteljesedését. Ez a végsőig fokozott szenvedés tette igazán képessé a lélek titkainak megpillantására és páratlan hűséggel és őszinteséggel való ábrázolására. Ámos művészetének mindvégig fontos eleme a csend. Az elmélkedés, az elmélyülés, a zárkózottság, a tehetetlenség, a szomorúság csendje. Ez a csendesség abból táplálkozik, hogy Ámos képein a kimondhatatlant, szavakba foglalhatatlan világot jeleníti meg. Ez a jelentőségteljes csend az asszociációk érvényesülésének tere is egyben. A kései korszakban is megmarad a csend jelentősége, ugyanakkor a háború előtti korszak fátyolos, szimbolikus hangvételével szemben, a végletekig fokozott szenvedés kiáltása elemi erővel tör ki belőle, és vezérlő válik erővé. Ámos a hangulatok költője. A vázlatkönyvek rajzai is hangulatképeket ragadnak meg; paraszti udvart, az ünnepet, az imát, katonákat, a háborút, az otthon életképeit. Ezek a személyes momentumok, illanó hangulatok azonban múlhatatlan, egyetemes, emberi sorsról mesélnek, a lélek ezerszínű szövetének mintázatát rajzolják meg.

*„Ma újra elszállt egy remény
finoman lengte szomorú testem
körül minden este gyógyító írként
kezelte lelkem
Most vége van bús nappalom
Éjjelem mihez
Távoli fény, mely felém dereng csak
alig látszik
Egy gyöngye szellő felel
Elfújja a piciny lángot
S akkor fekete sötétség borul körém”*

/1942. VII./

YONA WALLACH

Fekete Kéz

*Olykor egy-egy testrész függetleníti magát a személyiség jogán.
Eltorzul felugrik vagy megremeg. Ilyen testrész
egy zongoristának a keze, egy fojtogatóé
és ez a testrész Fekete Kéz. Engedd egy bizonyos testrésznek, hogy
képviseljen téged vagy felelős lehessen,
te nyugalomban élhatsz, ő pedig gondoskodik
önnön létéről. Fekete Kéz, nem volt mögötte senki
Fekete Kéz megrémítette a gyerekeket
Semmi esetre sem volt ez egy néger keze
és nem emlékszem, hogy kesztyűről tettek volna említést,
ez Fekete Kéz volt születésétől fogva.
És megjegyzem: égi hang a kézről,
vajon a Fekete Kézesség a kézben van?
Bizonyíték egy filmből: (amikor egy zongoristának amputálják a kezeit
felakasztanak egy fojtó-kígyót és a karjait áthelyezik
a zongoristára, aki nem játszik és fojtani akar).
Fekete Kéz egyedül bolyongott a világban
Fekete Kéz nem volt mögötte senki
mégis mindenki attól félt, netán egy magányos testrész
mindent a maga szolgálatába állít.
Amennyiben a kezek képesek kényszeríteni, ugyan mit és kire?
a legsötétebb a kézben az alaptartalom, ami a kezet uralja
a legtöbb kéznek nincs is öntudata mindaddig, amíg egyszer csak
valaki meg nem engedi magának és az agyak észbe kapnak,
agyak gondoskodnak arról, hogy ő örökre eltűnjék a mesében.*

Kurucz Zsófia fordítása

Yona Wallach (1944-1985)

A Wallach költészetét tárgyaló értekezések gyakran tekintik a 60-as évek legjelentősebb fiatal izraeli költőjének, sőt, a legjelentősebb modern héber költőnek. Mély hatást gyakorolt az izraeli kulturális életre már a 60-as évektől, amikor írásai kezdtek megjelenni a folyóiratokban. Meghatározó női hangja lett az addig férfi-dominált héber költészetnek.

Költészetében folyamatosan kérdőre vonja a törvények és az apparátusok létjogosultságát, a „dolgok rendjét”, vagyis mindazt, ami az egyént szabadságában korlátozza. Nyilvánvaló hatással volt rá az a kulturális válság, amely a tengeren túl is megrengette a társadalmi konvenciók hagyományos világát. Polgárpukkasztó életvitelével együttjárt a nyelv és a költészet „szentségeinek” megsértése, a héber nyelv egészen sajátos használata. Ehhez az 50-es évek izraeli költői forradalma nyújtott háttérrel. Színes, de nehéz és nyers egyénisége egyrészt elismerést váltott ki kortársaiból, másrészt nyilvános botrányt jelentett.

Szándéka a „tudattalan kapuinak kitérője”, elsősorban önmaga számára, hiszen ez legfőbb céljának, a valóság megismerésének egyetlen hitelesként elfogadott forrása. Költészetét egyedülállóvá annak forrása teszi. Úgy tűnik, személyes, intim tapasztalatai közül semmi sem tabu, bármit felhasznál belőlük, nemis csak mint kifejezőeszközt, hanem leginkább mint költészete tárgyát. „Vegyünk például a Fekete Kezet – hogy írhattam ilyen verset? Gondolkodás nélkül írtam, teljesen tudattalanul.”

Fitna, avagy a védett kisebbségekről

A „Civilizációk összecsapása” című összeurópai koprodukciós sorozat újabb részéhez érkezünk Geert Wilders *Fitna* című kisfilmjével.

Zárójelben jegyzem meg, hogy az elhíresült „clash of the civilizations” kifejezés egyébként nem Samuel P. Huntingtontól, hanem az iszlám militáns mozgalmak egyik alapítójától, Szejid Qutb-tól származik.

Wilders tagadhatatlanul magára háragította a muszlimokat. Megint össze-csapnak a kultúrák, megint más és más ex cathedrák találkoznak, és látszólag senki nem érti meg egymást, mert a multikulti úgy tűnik, hogy azért nem garancia mások megértésére, azaz az elfogadás még nem feltétlenül értés.

Itt már egyfajta kötélhúzásról van szó, határok tologatásáról, illetve annak próbálgatásáról, ki mennyire fogadja el a másikat. A játéktér Európa, tehát egyrészt a mi szabályaink kellenének, hogy érvényesüljenek, másrészt éppen a mi elveink nevében történhet az, ami történik: tolerancia, más véleményének elfogadása. Ez vonatkozik számos, Wilders által górcső alá vett iszlám aspektusra (mint például a kendős, arcfátylas nők Hollandia utcáin), illetve elvileg vonatkoznia kéne magára Wilders-re is, aki minden bizonnyal e sorok írása közben kapja meg sokadik halálos fenyegetését.

Érdemes megemlíteni egy gyökeresen más szisztémát: az iszlám világban úgynevezett „dhimmi-rendszer” létezett, ahol a dhimmi „védett kisebbség” jelentett: azért múlt időben, hiszen ma már nem létezik iszlám birodalom, csak és csupán iszlám ország-

**Geert Wilders
a holland
Szabadság-
párt vezetője,
parlamenti
képviselő**

gok, amelyeknek a kormányai többé-kevésbé integrálták alkotmányaikba a szekuláris nyugati elveket, a római jogot, stb. A dhimmi-rendszer eleve elmentmondásos, dicsőítették már az iszlám propagandistái és remek kritikát olvashat róla az érdeklődő például Bernard Lewis tollából. Ám tény, hogy rendszer volt, amely meghatározta a birodalom vallási kisebbségeinek jogait és kötelességeit: mai szemmel nézve nem éppen politikailag korrekten, ám muszlim apologétái szerint a rendszer „működött” és alatta boldogság honolt: példának hozzák fel akár

Rambam-ot, azaz Maimonidészt, aki a Jeruzsálemet visszafoglaló Szaladdin orvosa volt. A lényege – ami minket most érdekelhet –, hogy a „leben und leben lassen” elve úgy valósult meg, hogy a zsidókat és keresztényeket (azaz „a könyv népeit”) nem háborgatták, ha ők nem hívták fel magukra a figyelmet, nem térítettek és elfogadták az iszlám kormányzatot. Saját ügyeikben még külön bíróságokat is felállíthattak; épp ezt szeretnék most a muszlim bevándorlók néhány nyugati országban, például Kanadában.

Európában a Felvilágosodás óta nem

dívik efféle, sőt, az „Ész Századának” viharai olyan hullámokat vetettek a huszonegyedik század partjára, amelyek ma is éreztetik hatásukat és egyben részei az összeurópai identitásnak: tolerancia, liberalizmus, illetve a már említett a „leben und leben lassen” „európai verziója”. Ezek tehát a játéktér elvei, amelyeknek a nevében a két szembenálló fél, Wilders és támogatói kontra muszlim radikálisok egymásnak esnek – azonban mintha az egyik fél nem tartaná be a fair play szabályait.

Szomorú ez, mert a Fitna amúgy nem a legszínvonalasabb film az Iszlámról és a muszlimokról: Az egyik probléma vele az, hogy ami például az áyákat (közkeletűbb nevén Korán-verseket) illeti, hasonló technikát alkalmaz velük, mint a muszlim fanatikusok, azaz kiszedi őket a kontextusukból, elveti a jóval békésebb kanonizált magyarázatokat, s úgy mutatja be őket, mintha azok egyetlen helyes értelmezése csupán az öldöklés. Tény, hogy az iszlám fundamentalisták hasonló metódust alkalmaznak, azonban így Wilders sem kerülheti el a hatásadását bélyegét. Ez különösen akkor mutatkozik meg, mikor néhány, az interneten is keringő képet vág be filmjében, ahol kisgyerekek arcát sebzik meg késsel: a valóban barbár gyakorlat egyrészt csak a sítáknál fordul elő, abban a gyászszónapban, amikor

Husszein, Mohamed unokájának lemezszárlására emlékeznek, másrészt pedig még a muszlimok elenyésző kisebbségét alkotó síták körében is hatalmas a felháborodás, ha ez az aktus, – melynek arab neve tatbír – szóba kerül, az Európában vitathatatlanul többségben lévő szunniták pedig többek közt ezt használják fel egyik oknak, amiért síta hittestvéreiket előszeretettel zárják ki az Iszlám közösségből.

Nézzünk szembe azzal, hogy egy muszlim nem fog egy lapot sem kitépni a Koránból és a kanonizált prófétai hagyományokat, arab nevükön hadithokat sem fogja cenzúrázni, ahogyan egy valóság sem cenzúrázza meg a szent könyvét. Wilders itt téved, erre nem lehet kérni senkit. Jó példa erre, hogy a Fitnát, mint „Anti-Quran”, azaz Korán-ellenes filmet reklámozzák a világhálón.

Inkább azon gondolkozzunk el, hogyan volt lehetséges, hogy évszázadokon át együtt éltek a muszlimok ezekkel a sorokkal és még a 19. században is Rashid Ridha, az Iszlám egyik nagy hittudósa volt az, aki Ázsiából felfigyelt a szavát Dreyfus mellett.¹

Ezekhez képest valóban szomorú az iszlám társadalmak hanyatlása és akár fenyegető is lehet, hogy az identitásváltság és a posztimperialista frusztrációk a nyugati muszlim diaszpórába is begyűrűznek. Wilders filmje, illetve az arra adott reakciók pedig elgondolkasztják

a kontinens „őslakosait”, hol húzódik a határ a megértés, a tolerancia és a – színvonalas vagy kevésbé színvonalas – kritika között. Március 6-án a holland kormány mindenestre „fokozott terrorista-veszélyről” számolt be, s több kormánytag aggodalmának adott hangot, egy esetleges iszlamista támadástól félve.

Itt pedig újra visszatérünk a már emlegetett „játékszabályokhoz”, amelyeknek a betartása mindkét fél számára kötelező lenne. Tulajdonképpen még a játék nemét is megválaszthatják a felek: maradjon-e a bevált(?) európai tolerancia vagy térjünk vissza a „dhimmi-rendszerhez”?

S vajon lassacskán nem válik-e aktuálissá a kérdés, hogy ha a „játékosok” a másodikat választják – ki lesz Európában „dhimmi”?

Szekér Gitta

¹ Mert az antiszemizmust (abban az értelemben, ahogy most használjuk. i.e. „zsidóellenesség”) nem a Wilders által beidézett hadithok gerjesztették először az iszlám világban, hiszen azok ott voltak évszázadok óta, Andalúzia és Bagdad fénykorában is – ám ne feledjük, az első vérvad az arab világban 1840-ben keresztény misszionáriusok gerjesztették, a legtöbb antiszemita pamflet pedig a már említett Dreyfus-per során áramlott a Közel-Keletre, gondosan arabra fordítva, jóval a cionista mozgalom megizmosodása előtt.

Summary

In our summer issue we dedicate a collection of articles to problems related to globalisation/anti-globalisation. In an essay by Miklós Tallián the author - when discussing small, active and innovative states - mentions Israel as one of the countries he regards to be the winners of globalisation. Miklós Szalai examines anti-globalisation movements from an ideology-historical perspective, indicating their connection to Israel. In an interview to Szombat, Miklós Tamás Gáspár, philosopher points out how dangerous it can be when anti-globalist movements „impersonate” their enemy as America or Israel, because they ought to be fighting against the entire system instead of individual states. Péter Szegő attended several events organized by various anti-globalist organizations and he looked at how left-wing criticism of the system works.

Who should represent the Jews was the title of a symposium organized by Szombat with the participation of the leaders of Hungarian Jewish organizations as well as some independent members of the intelligentsia. A lot of

critical remarks were made about MAZSIHISZ (Alliance of the Jewish Communities of Hungary), yet none suggested an alternative form of representation.

Continuing the Jewish-Christian dialogue we had started earlier: this month György Gábor religion philosopher and Gábor Harmai, catholic theologian explain their views on the provocative text written by Yeshayahu Leibowitz on the problematic nature of the notion of Jewish-Christian culture.

Gitta Szekér discusses a controversial anti-Islamic film „Fitna”.

„We lived in those times” – is the title of Pál Várnai’s interview with András Nyerges writer.

We publish an extract from a novel of Debora Vogel, a Polish Jewish writer murdered in the Shoah, and as part of our series „Modern Jewish poets” some poems by Moyshe Leyb Halpern, a Yiddish poet. We also publish a poem by Yona Wallach Israeli poet.

Ágnes Konkoly wrote an essay on the life and works of Imre Ámos, a painter murdered during the Holocaust.

www.optiris.hu

OPTIRIS OPTIKA

- Szemüvegkeretek, napszemüvegek széles választékban
- Komputeres és szakorvosi szemvizsgálat
- Kontaktlencse illesztés
- TB vények beváltása

ÜZLETEINK:

WESTEND CITY CENTER 1062, Budapest, Váci út 1-3. Tel/Fax: 238-7088

ÁRKÁD ÜZLETKÖZPONT 1106 Budapest, Örs Vezér Tere 25. Tel: 434-8132

EUROPARK 1191 Budapest, Üllői út 201. Tel: 347-1530

SPAR CENTER 1011 Budapest, Batthyány tér 5-6. Tel: 225-7540

MAMMUT 1. ÜZLETHÁZ 1022 Budapest, Lövház u. 2-10. Tel: 345-8179

MAMMUT 2. ÜZLETHÁZ 1024 Budapest, Margit krt. 85-89. Tel: 345-8381

STOP & SHOP 1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 138. Tel: 398-8153

CAMPONA 1222 Budapest, Nagytétényi út 37-43. Tel: 424-3370

Szabadság.

Úrrá lenni az elemeken. Amikor nincs más, csak a végtelen ég, a látóhatár és Ön. Az érzés, ahogyan kitárul a világ.

Az autó régóta a szabadság szimbóluma. Máshoz nem fogható érzés - kézben tartani az irányítást a végtelen sztrádán, és megérkezni egy biztonságos helyre - amit úgy hívunk: otthon.

Schiller Autó Család. A vezetés korlátlan élménye.

1138 Budapest, Váci út 113.
Tel.: 452-11-11
1046 Budapest, Főti út 143.
Tel.: 272 72 72
Karambóss Centrum
www.schilleropel.hu

1133 Budapest, Dráva u. 17.
Tel.: 450-25-25
www.chevroletperfect.hu

1044 Budapest,
Külső Váci út 20.
Tel.: 380-0-380
www.toyotasuper.hu

1154 Budapest,
Szentmihályi út 142.
Tel.: 415-3000
www.pa.otaauto.hu

1133 Budapest, Dráva u. 17.
Tel.: 320 0166
www.perfekthasznaltauto.hu

Schiller
Autó Család
www.schiller.hu

MARATONIKLEZJAZZEST

**JÚNIUS 21. SZOMBAT,
18 ÓRA, BÁLINT HÁZ**

BÁLINT HÁZ (BUDAPEST, VI. KER., RÉVAY UTCA 16.) BEUGRÓ: 1600 FT, ELŐVÉTELLEN: 1400 FT. (BÁLINT HÁZ INFOPULT, BP., VI. KER. RÉVAY U. 16., CONCERTO LEMEZBOLT, BP., VII. KER. DOB U. 33. FRÖHLICH CUKRÁSZDA BP., VII. KER. DOB U. 22.) BŐVEBB INFORMÁCIÓ: WWW.MAZSIKE.HU, MAZSIKE@GMAIL.COM

MÉDIAPARTNEREK

WWW.JMPOINT.HU WWW.SZOMBAT.COM
WWW.ZSIDEGYED.COM WWW.MAZSIHISZ.COM

Call for applications

About the foundation

The Dutch Jewish Humanitarian Fund (JHF) started operating in 2002. The organization was established as a result of the negotiations on Jewish war claims in the Netherlands, its goal is to support projects dedicated to restoring Jewish life in former communist countries in Central and Eastern Europe. Since 2002 the JHF has disbursed annual grants to qualified projects.

Award policy

When awarding grants, the Dutch Jewish Humanitarian Fund places emphasis on projects dedicated to building and ensuring the continuity of Jewish communities in Central and Eastern Europe, especially in the areas of culture, Jewish tradition and heritage, knowledge transfer, enhancement of non-capital infrastructure, and projects that promote mutual respect between people. Organizations registered in Central and Eastern Europe are invited to apply to our foundation for funding. More information about our award policy can be read in our information brochure on our website: www.jhf.nl.

Application procedure

Requests for a grant for projects commencing on or after 1 January 2009, must be made using the appropriate application form, which is available on line at our website: www.jhf.nl. This form should be filled in on line and accompanied with a budget and a project description before July 1st 2008. This deadline will be strictly adhered to.

In addition to the on-line application form, each applicant must enclose the following:

1. annual financial reports for the past three years (the original language is allowed), which must include a balance sheet, an annual profit & loss statement, and explanatory notes;
2. a charter or articles of association for the organization;
3. a listing of the organization in the official public register.

All documents relevant to the application should be in *English*. While the annual financial reports, balance sheets, and the charter or articles of association may be submitted in the original language, English is preferred.

After the relevant documents have been received, the JHF will confirm receipt to applicants within a month following submission. Ordinarily, the Board of the JHF will decide on awards of project grants in November 2008.

Potential applicants are strongly advised to study the application criteria on our website carefully. Applicants who are uncertain whether they are eligible for funding are welcome to make enquiries by telephone, mail, or e-mail.

Win an unsolicited award of 10,000 Euros!

Although the Fund will continue to consider all relevant projects submitted, its particular stress remains on renewal and innovation. In order to stimulate imaginative visions and new ideas intended to promote Jewish life in Eastern Europe with particular stress on Jewish education and tolerance building, the Fund may offer an annual unsolicited award of 10,000 Euros, over and above to the sum applied for, to a project it deems best reflects these ideals.

Website: www.jhf.nl

Email: info@jhf.nl

Phone: + 31 (0)70 4275483

Staff: Muriel Leeuwin, Suzanne Georgi